

A LOVAS KOCSI A MEZŐKÖVESDI PARASZTGAZDÁK KEZÉN

BENCSIK JÁNOS–HAJDÚ RÁFIS JÁNOS

In memoriam Bodgál Ferenc (1932–1972)

I. A PARASZTKÖZÖSSÉG SOMMÁS TÖRTÉNETE ÉS JELLEMZÉSE

Amikor először nyílt alkalmam úgy igazából széjjelnézni a Mezőkövesdi Gépmúzeumban, amikor a gyűjtemény szervezője, lelkes kezelője, Hajdú Ráfis János alaposan végigvezetett a folyton gyarapodó kiállításban, megsejthettem a kiállított tárgyak mögött az ambiciózus egyént, s az óriási munkát, olykor az anyagi áldozatot is, miáltal felértékelődött az általa összehordott, a gazdag muzeális gyűjtemény. Kezdetektől a különböző rendeltetésű mezőgazdasági kisgépek (pl. lovasjárgány), stabil és mozgó lokomobilok, magyar gyártmányok mellett külföldi darabok, helyet kaptak a tárgyegyüttesben a paraszti üzemek mezőgazdasági eszközei, az aratás, a szénakaszálás, a teherhordás, a gazdasági udvar szerszámjai, a termelés tárgyai, kitüntetett helyen a *lovas kocsi* s az ahhoz készített *kocsivasalások*, mondhatni *kovács mesterek remekei*.¹

Már akkor és ott megérezhettem, hogy a roppant sok szakmai munkát feltételező muzeális gyűjteményben egy sajátos szándékot érhetünk tetten. Ez pedig nem más, mint megőrizni, hagyatékolni és megismertetni a mezőkövesdi matyó *népművészet*en túl, avagy a *summásélet* divatos kérdéskörén túl, az alföldi² települések, parasztfalvak társadalmának gerincét alkotó, kisebb-nagyobb területű termőfölddel a hagyományos termelőeljárásokhoz makacsul ragaszkodó *birtokos parasztság* tárgyi kultúrájának megőrzése, átmentése a hivatásos intézmény keretein belül.

Innen kelteződik a szándékom, amely – rendhagyó módon – történeti-néprajzi szempontú leírásan akarja bemutatni (miután sikerült kiválasztani a legszemléletesebb, mintegy legreprezentatívabb témakört) a *lovas kocsit* és társadalmi-gazdasági szerepét, ezzel együtt a „matyó jelleget”. Tanulságként eldöntendő lehet, hogy mennyire reprezentatív a kiválasztott témakörünk: a szekerezés és a lovas kocsi. Vetélkedhet-e a kétségtelenül divatos népviselet és hímzés sok szempontból leírt, feldolgozott tárgykörrel.

Nem tekintem feladatunknak a matyóság fogalmának meghatározását, a matyók néprajzi jellemzésének bemutatását. Úgy ítéljük meg, hogy mintegy bevezetésként elegendő, ha itt pusztán hivatkozunk Fügedi Márta legújabb ismertetésére, melyben minden cicoma és sallang nélkül foglalkozik a matyó közelmúlt feltárásával, s az igazán kiváló kötet középpontjában a matyó népművészettel, a népművészet történetével (Mítosz és

1 *Hajdú Ráfis János*: Mezőgazdasági gépek gyűjteménye, Mezőkövesd, é. n.; *Hajdú Ráfis János*: Mezőgazdasági és technikatörténeti gyűjtemény Borsod megyében. HOMÉvk. XXV–XXVI. 461–465.

2 E kérdéssel Mezőkövesd parasztagdálkodásának a nagytájak közötti átmeneti jellegével, számos néprajzi leírás foglalkozik. Mindenekelőtt Györffy István, aki szerint a palóc táj peremén, a Bükk hegység lábainál, amolyan „hegyaljai” földrajzi táj peremén és másfelől a Tisza által közvetített sík vidéki, alföldi táj találkozásánál épült Mezőkövesd népi kultúrája egyébe ötvözte ezeket.

valóság, a matyó népművészet. Miskolc, 1997.).³ Már a mű címe is ezt a szemléletét sugallja. Összegezi a szakirodalom fejlődését, a feltáró munka történetiségét, értékét, a matyókutatás történetét. Eközben mellőzve a felsorolást, azt kell hangsúlyoznunk, hogy a fentebb említett témakörön kívül viszonylag csekély az olyan néprajzi leírás, mely a matyóság termelő tevékenységével, a szerszámkészlettel, azok használatával stb. foglalkozik. A Györffy István kezdte sort csupán néhányan folytatták.⁴ Erről könnyen meggyőződhetünk, ha felütjük, s lapozgatjuk „Mezőkövesd” város monográfiáját (é. n. 1975) a megfelelő néprajzi résznél (485–787. oldal).⁵

Választott témánk: *lovas kocsi a kövesdi parasztagazdák kezén*, eleddig nem kapott kellő figyelmet. Pedig a matyó közösség gerincét az állattartó és földdel rendelkező módos parasztok alkották. Ezek számára pedig a szekér, vagy amiként ők szóhasználatukban említik, a *kocsi* nélkülözhetetlen volt. Amint mondják, a szekér az ökrök vontatta, nehéz jármű. Mezőkövesden emberemlékezet óta nem alkalmaztak ökrös szekeret a teherhordás során. Legfeljebb a második világháború után, szükségből fogtak 1–2 tehenet a kocsiba. A lóvontatású jármű, a könnyű kocsi hozzátartozott a parasztcsaládok mindennapos tevékenységéhez. A legkülönfélébb célra alkalmas volt a lovas kocsi. Az ökrök és a lovak szerepét a teherhordásban már a múlt század végén (1895) az alább közöltek jellemezték.

Igás fogatok Mezőkövesden 1895-ben

Lófogatok					Ökörfogatok		
1-es	2-es	3-as	4-es	összes ló	2-es	4-es	6-os
112	383	136	26	843 kanca 396 herélt	5	–	–

Folytassuk gondolatainkat Mezőkövesd gazdaság- és társadalomtörténetének vázlatos bemutatásával. Erre a célra véleményünk szerint igen alkalmas Fényes Elek leírása.⁶ „...szabadalmas mezőváros. Egész határ kiterjedése 14 990 hold. Ebből 890 hold belsőtelek és kert 7969 hold szántóföld, 1956 hold kaszáló, 385 hold szőlő, 3482 hold legelő és 308 hold kenderföld. 1784-ben a fels. kincstárral kötött örökös szerződés szerint maga a közösség bírja. Van pedig 209 egész telek, melyből dominicalis föld nevezet alatt 19 egész telket a nemesek, a többi 190 egész telket az adózók használnak... A határ felsőbb részén néhol dombos emelkedettebb, közben völgyes, nyirkos földű térség; a közép és alsó részen róna, itt-ott szikes másutt vizenyős, leginkább agyagos föld. A trágyázást általában megkívánja...”

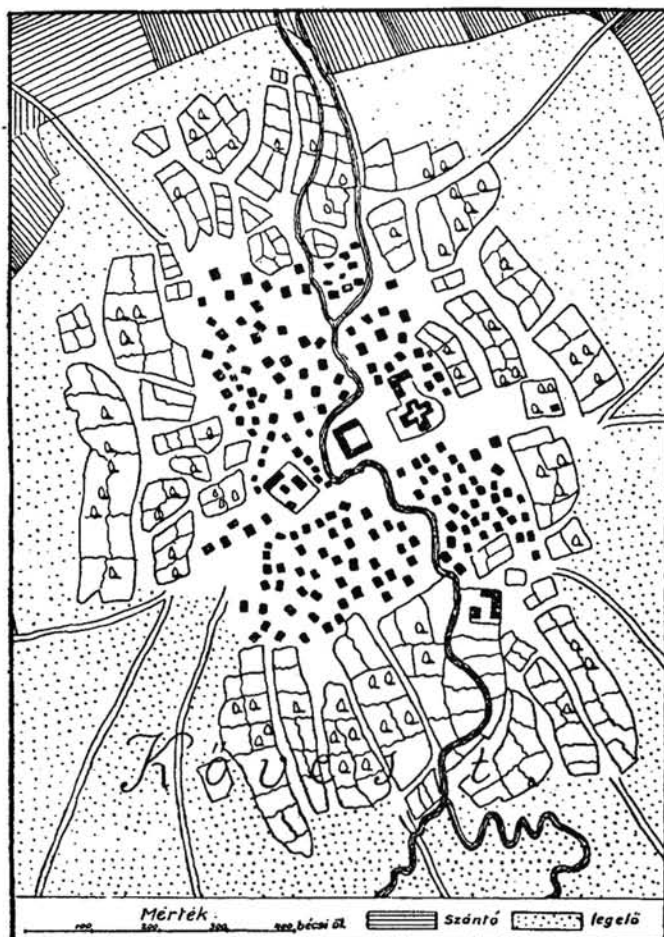
A társadalmi folyamatot jellemezve, le kell szögeznünk, hogy az ismertetett gazdasági állapot ugyan az 1848-as törvényeket követő, de az úrbérrendezést közvetlenül megelőző évekről nyújt átfogó képet. Említi Fényes Elek adatszolgáltatója, hogy a város

³ *Fügedi Márta*: 1997. L. az általa szerepeltetett bibliográfiát. A közölt fényképek eredetije a Mezőgazdasági Gépmúzeum tulajdonában vannak, reprodukciójukat Fügedi Márta könyve előkészítése során csinaltatta.

⁴ *Györffy István*: Magyar föld–magyar nép. é. n. kötetben „A matyók” című fejezet 243–264.

⁵ *Sárközi Zoltán–Sándor István* (szerk.): Mezőkövesd város monográfiája, 1976. Sokat hivatkozott munka, melyben külön rész foglalkozik a néprajzzal a 485–792. oldalakon. Ezek a fejezetek is bizonyítják, hogy közfelfogásban, de itt is hangoztatott szemléletmód létező, nevezetesen a közölt tanulmányok többsége a matyó népművészetrel, díszítőművészetrel vagy azzal kapcsolatba hozható részterületekkel foglalkozik egész Kis Jankó Bori néni bemutatásáig. Magam azon a kiránduláson ismerkedtem meg a híres hímezőasszonnyal, melyet 1952-ben dr. Janó Ákos, a Hajdúsági Múzeum igazgatója vezetett.

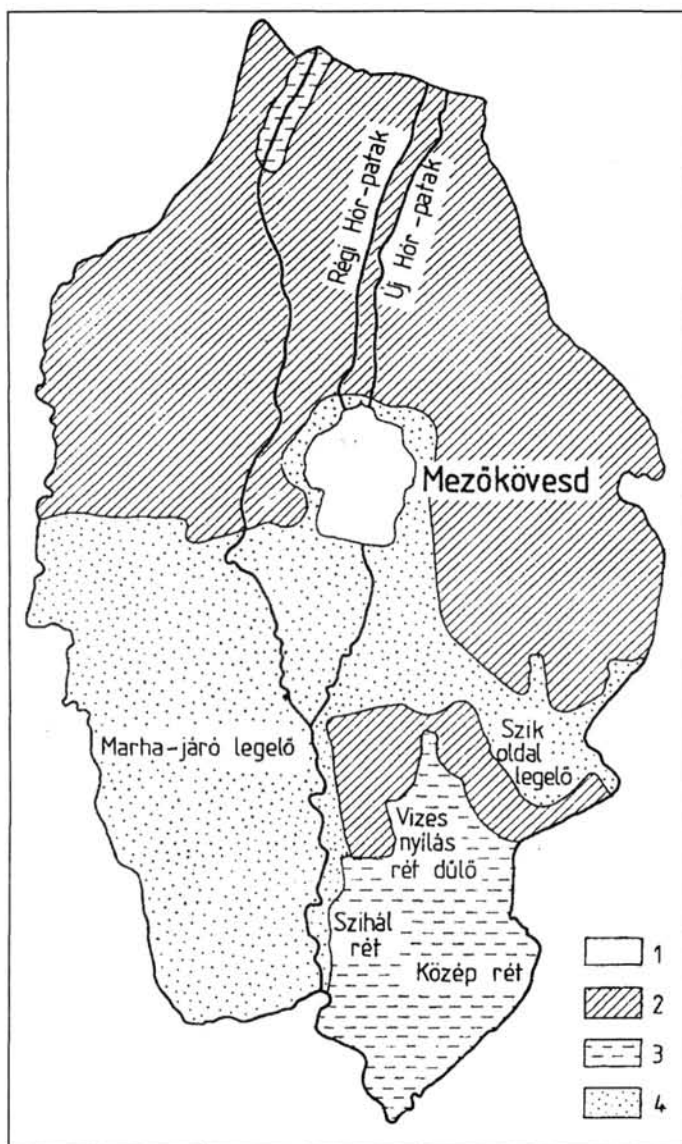
⁶ *Fényes Elek*: 1851. Pest, 271. Miként ismert, Fényes Elek *adatszallítói* a helybeli nótáriusok (stb.) voltak. Egyfelől a legteljesebb anyagot bocsátották a szerző-szerkesztő rendelkezésére, így Mezőkövesd a kor felfogása szerint összeírt képe áll előttünk, másfelől a jobbágyfelszabadítás után 3 évvel megjelent munka még a feudális társadalom utolsó éveinek állapotát konzerválja.

1. kép. Mezőkövesd belsősége 1767-ben. Györfly István után

a diósgyőri koronauradalom tartozéka volt. A 18. század elejéig bérbeadás útján hasznosította a királyi kamara. A bérlők között találjuk az egi káptalant is. 1755-ben Mária Terézia visszaváltotta, ezt követően több birtoktesttel elzálogosította Kövesdet is a magyar királyi uradalmi kamara elnökének, gróf Grassalkovich Antalnak. A következő évben (1756) szóbeli szerződést kötött Kövesd előljáróival, ennek értelmében a természetbeni kötelezettségek megváltásaként évi 2500 RFL-t fizettek a kövesdiek a földesúrnak.⁷ Jelek szerint ez a gyakorlat 1773-ig változatlan maradt. 1765-ben a lakosság vagyoni állapotát az

⁷ Egy hasonló jogállású település, mint Mezőkövesd, mely a feudalizmusban *oppidum*ként (mezőváros) működött, szerződésben kikötött és vállalt állami és földesúri terhet évente egy tételben törleszthette. Ennek során a városok *magisztrátusa* vetette ki, megfelelő *kulcs* alapján ezeket a terheket. Miután a magisztrátusban is a telkes jobbágyok foglaltak helyet, érthető módon tudatosult a családokban generációkon át az a tényleges gyakorlat, hogy a településre kirótt *terhek* zömét a telkes jobbágy családok fizetik, tehát a városi jogokat, beleértve a viszonylagos szabad állapotot az által élvezheti bárki is Kövesden (beleértve a kismenéséget is!), hogy a telkes réteg pontosan teljesítette kötelezettségét. Ennek, mármint a mezőváros ilyen működésének záloga a *pénzgazdálkodás* kiterjedése, a telkes gazdáknak megfelelő tőkeállatuk, piacra vihető gabona- és más termékfeleslegük volt. Ezeket értékesítvén jutottak pénzhez.

2. kép. Mezőkövesd földhasznosítása a 18–19. században
 1 = belsőség, 2 = szántó, 3 = rét, 4 = legelő (Frisnyák Sándor után)

alábbiak mutatják: egésztelkes 66, féltelkes 61, negyedtelkes 182, nyolcadtelkes 77 gazda volt, mellettük 143 „pázsitos” zsellér, 35 pedig „egyéb” zsellér státuszú volt. Ehhez hozzátartozik annak ismerete, hogy ugyanekkor az *egész telek*hez 30 pm. vetés, 9 szekér szénát termő kaszáló, a *féltelk*ekhez 20 pm. 6 szekér széna, a *negyedtelek*ekhez 10 pm. vetés és 3 szekér széna tartozott. A Mária Terézia-féle úrbérrendezést Kövesden 1773-ban vették be. Ennek kedvezőtlen hatása érezhető volt a megváltás pénzbeni terhének emelkedésében (4158 ft). Az ennek nyomán támadt elégedetlenséget 1786-ban új szerződéssel zárta le a város előljárósága.

E folyamatot a Fényes Elek leírásában olvasható tételek zárják. Kövesd oppidum 1786-ban negyedosztályú földekkel rendelkezik. 339 telkes paraszt, 70 házas zsellér, 9 házatlan zsellér használatában van 178 $\frac{3}{4}$ telek, 357 $\frac{1}{2}$ pm. belső telek, 6909 hold föld, 956 kaszás rét, 993 kapa szőlő, 1189 kilenced-mentes hold föld, 50–60 hold városi föld illetve rét. Évi adó összege: 4088 forint 43 krajczár.

Mielőtt a mezőkövesdi parasztek határhasználati rendjét leírnánk, utalnunk kell a paraszti gazdálkodás másik jelentős ágára, az *állattartásra*. A szakirodalomban a kutatók egyetértenek abban, hogy „Mezőkövesd lakosságának főfoglalkozását évszázadokon keresztül a nagyarányú állattenyésztés képezte, s ennek következtében kialakult települést és gazdálkodását Kóris Kálmán, Györffy István és mások tanulmányozták.⁸ Az állattenyésztés a múlt század közepén már erősen csökkent s a lakosok egy része a határ szűkülése és a megélhetés nehéz volta miatt a községből elvándorolni kényszerül. Ekkortól több alkalommal felvetődik a legelő felosztásának kérdése, amit végül hosszas huzavona után 1884-ben valósítanak meg.”⁹

Az itt tárgyalt korban, a 18–19. században még széltében az *extenzív állattartás* dívott. E tartásmódnak kedvezett a fölös legelőterületek árendálhatósága. Színterei pedig az ún. *külső legelők*, Mezőkövesd esetében a viszonylag közeli, Tisza mentén bérelt közösségi és uradalmi *puszták*. A város tényleges határán pedig az ún. *belső legelők* területek el, amelyen a közösen tartott állatcsoportok legeltek (hámos lovak, fejős tehéncsorda, sertécsürhe, fejős juhnyáj stb.). Annyira jellemző lehetett a legeltető állattartás Mezőkövesden, hogy az e munkában részt vevő, ezt végző pásztorok viseletében, életmódjában sok hasonlóság mutatható ki. Ezzel magyarázták az 1911-ben feltárt sírleleteket. „...sok sírt felhántak (akkor), gyerek voltam... Széles karimájú (kalapokat találtak a sírokban), 4–5 ujjnyi széles, mint a tótkalap, kis gombás a teteje, keskeny szalag rajta... Mondták az öregek, azért is volt az a széles kalap, mert minden ember pásztorkodott... este kimentek a legelőre mind”.¹⁰ A sok állat kívánta legelő területét a *nyomásos* földművelési rendszer *ugar fordulójával* is növelhették. Sőt, a szántott-vetett fordulókön is a *műveléskényszert* (azonos növény termesztése, azonos módon és többé-kevésbé azonos időszakban) alkalmazva, e célt kívánta elérni a gazdaközösség, pontosabban a település *tanácsa* (a polgári átalakulásig a magisztrátus). A mezőváros lakóinak természetes joga volt az *önigazgatás* (ez a merev, igen kötött feudális termelési és joggyakorlatban) nagyfokú szabad gyakorlatot biztosított a paraszti üzemeknek. A mezőváros vezető testülete irányította a termelést, beleszólt az egyén ettől eltérni szándékozó gyakorlatába. Irányította a legeltetés rendjét, gondoskodott a megfelelő apaállat-utánpótlásról, az alkalmas és megbízható pásztorokról.¹¹ A pusztákra legeltetés céljából hajtott állatoknak szerződésben biztosította a *pusztabérletet*, majd kezességét vállalt az egyén gazdasági vállalkozásáért. Miután a mezőváros magisztrátusában a tehetősebb, jól (célszerűen és eredményesen) gazdálkodó parasztek túlsúlyban, éppen ezért döntésükkel a réteg (a telkes gazdák) érdekeit szolgálták. Az állattartás szolgálatának rendelték alá a település szerkezetét, így funkcionálhatott célszerűen a két beltelkes, *ólaskertes* települési rend Mezőkö-

8 Kóris Kálmán: Matyó tüzelők és szénatartók. Néprajzi Értesítő IV. 247–263.

9 Dala József: Matyóföld 44. 1941.

10 Fél Edit–Hofer Tamás: Vázlat a matyókról. Bp. 1979. 7.

11 A mezővárosok kiváltságai között szerepelt az önigazgatás, és pedig ez befelé a munkátlan, dologkezelő egyénnel szembeni *érdekérvényesítés* (szabályozás, fegyelmezés, büntetés), kívülre a közösség érdekét védelmezték. A városiakok úgy juthattak a kiváltságaikból fakadó bármilyen haszonvételhez, ha az önigazgatás (tanács, a *hitese* testülete), és más társulatok pontosan és időben végezték feladataikat. Eközben érvényesült a rátermettség, szakismeret, nőtt a parasztgazda, jól és eredményesen gazdálkodó család tekintélye.

vesden.¹² Az már a paraszti *mentalitás, életszemlélet, életvitel és életmód* körébe utalja a kutatást, csak így közelítve érthetjük meg, hogy mi legyen az oka a matyó gazdák nagyszülőktől (ösöktől) rájuk hagyott határrendhez (stb.), s kézzel-lábbal hadakoztak az észérvekkel támogatott határtagosítás ellen még századunk elején is, sőt mai adatközlőink ezeket az érveket ma is ismerik és helyeslik szüleik, nagyszüleik illetően magatartását.¹³ Így őrizgették a termelési gyakorlatot, az azzal kapcsolható szokásrendet, ezeknek a korábbi századokból rájuk hagyományozott, rögzült reliktumait (pl. legeltetési rend, a tejfelhasználás, *tüzelősolak*) mennyire megbecsülték.

Az eredményes és jelentős haszonnal kecsegtető szántóföldi gazdálkodás és az egyre intenzívebbé váló állattartás követelte meg a parasztgazda társadalomban a különböző célú önszerveződések. Az előljárásság hozzájárulásával (mintegy kezessége mellett) jöhettek létre a század elején a közös kovácmestert foglalkoztató *tizedgazdaságok*.¹⁴ Bodgál Ferenc tanulmánya alapján jól tanulmányozhatjuk a közösségi kovács mesterállítást, szerepüket a termelésben.

A gazdaközösség szerződésben kikötött jogánál fogva az egyes gazda mindig rendelkezhetett a nélkülözhetetlen kovácmester munkájával, aki már-már az eredményes termelés záloga lett. Az a tény, hogy e kapcsolatban legfontosabb, minősítő körülmény az *ekevas-élezés* és a *lópatkolás* volt, utalhat a parasztgazdaság szerkezetére, a ló gazdasági jelentőségére. Jól ismerve a mester fontosságát, az 1930-as években *árkartellbe* tömörültek a kovácsok: a lópatkolást 80 fillérről 1 pengőre emelték. Az adatközlőm nagyapja tanúsága szerint ezért a fogadott mestert elbocsátották, aki Poroszlóra ment, ott keresett magának új munkát.

Még egyszer térjünk vissza határhasználatra: ebben jól eligazítanak az egykori funkciót megőrzött régi dűlőnevek. A város monográfiájában¹⁵ felsorolásszerűen benne foglaltatnak az érdekesebb dűlőnevek, jelesül *Marhajárás dűlő, Nagyszállás dűlő, Kis szállás tó, Gulya tó, Csorda tó, Csorda fertő, Szilaj méneskút, Alsó-, Felső csordakút, Gulyakút, Felső- Alsó méneskút, Kenderföld, Köles oldal, Libás dűlő, Juhász fenék, Paprét, Kis- és Nagynyilas*. A település határa, földrajzi tagoltságához igazodóan, a paraszti termelői tevékenység szintere volt. Ezekre a mozzanatokra utalnak a felsorolt dűlőnevek.

A tizedgazdaság *részvényeit* a társasági gazdák fiaik arányában vásárolták fel, így akarták biztosítani e lehetőséget leendő gazdságukhoz. Így Lanszki Pál két fia számára 2, Hajdú Ráfis Gáspár három fia számára 3 részvényt vásárolt. Ez telekkönyvben rögzített örökségként hagyatékolt vagyონrésznek minősült. A lányok nem részesültek effajta örökségben.

A kovács gazdaközösség 1951-ig állt fenn, ekkor eladták a kovács lakását és a műhelyét, s felosztották a 60 részvényes között. Az utolsó kovács Jacsó János mester volt, aki a tsz-esítésig dolgozott a közösségnek.

12 *Dala J.* i. m. 41.; A városbelsőből az ólaskertbe kitelepülésről az első adat 1825-ből való. Ez a folyamat az 1920-as években zárult. Elhúzóadásának családostódsági oka volt, erre vezethető vissza. Lássuk a Hajdú Ráfis családot, hogy rendezkedett be a kertben.

13 *Erdélyi T.* i. m. Matyóföld tagosítása. *Dala J.* i. m. 161.

14 *Bodgál Ferenc*: Községi kovács a mezőkövesdi matyóknál. *Népr. Ért.* 1962. 81–95. A szerző két kovács árszabályzatot, 1805-öst és 1922-est.

15 *Pataki István*: Mezőkövesd dőlőnevei. In: *Mezőkövesd város monográfiája.* 32–33.

Az így foglalkoztatott *közösségi kovács* más gazdának is dolgozhatott, ha nem volt a társaságtól megbízása. Természetesen a szokott díjtételt alkalmazta a mester. A kovácsmesterek körében divatos volt az ún. *komenciós munka* vállalása.¹⁶ Ilyen esetekben a gazda megállapodott a mesterrel, hogy évi meghatározott mennyiségű terménnyel (pl. 1 véka búza) lehetett komenciós. A komenciós kedvezményezettsége abban nyilvánult meg, hogy nem kellett a munkáért azonnal fizetni, csak cséplés után. S a kialakított komenciós a munkában előnyt élvezett.

A kövesdi gazdák körében sikere lévén az effajta, a termelést szervező és korszerűsítő *társulásoknak*, azok érhetően más területen is szerephez jutottak.¹⁷ A század elején *cséplőgép-társulás* alakult ily módon. 10–12 gazda együtt vásárolt cséplőgépet, s *bér-gépezést* foglalkoztattak. Ha a város területén befejezték a munkát, akkor a környező falvakban is vállaltak cséplést, sőt egész a szlovák határig (Gagyok) mentek csépelni.

Történelmi adatokat találhatunk a *juhtartó társaságokra* is. Tulajdonképpen hasonló elven működött a város korai legeltetési rendje. Ekkor azonban a település önkormányzata működtette a társasági munka szervezeteit.

II. EGY CSALÁDMINTA: A MEZŐKÖVESDI BIRTOKOS PARASZTI RÉTEG HAGYOMÁNYŐRZŐ EGYSÉGE¹⁸

Ahhoz, hogy a mezőkövesdi paraszttársadalmat tanulmányozhassuk, itt nincs eleendő tér, éppen ezért jónak ítéltük, ha egy céljainknak megfelelő családot kiválaszthatunk, ennek segítségével egy *hadat* is tanulmányozhatunk. A család szerzőtársunk révén mintegy önként kínálkozott, csupán el kellett fogadnunk e segítséget. Ezzel eljutottunk ahhoz a lehetőséghez, hogy a *Hajdú Ráfis család* emlékanyagát korlátozás nélkül¹⁹ rendelkezésünkre bocsátotta, tehát a családját mintegy mintának, modellnek felhasználhatjuk. Az így kiválasztott, hangsúlyos Hajdú Ráfis család révén rekonstruálni tudjuk a parasztgazda-üzemek szerkezetét, működését, éves munkájukat a tervezéstől a szervezésig, illetve az őszi betakarításig, majd hogy a család a külső segítséggel (szolga) miként termelt. Eközben tanulmányozzuk a *lovás kocsit*, mint a legfontosabb s egyetlen termelő és teherhordó eszközüket, a kistáji kapcsolatok eszközét a múlt század végétől a jelen század közepéig.²⁰

A mezőkövesdiekről számos leírás és tanulmány született, hol népszerűsítő, hol tudományos igénnyel. Gazdag az irodalmuk, ezen belül gazdag a szakirodalmuk (néprajz, történelem).²¹ Ennek jelentős része úgy ír a *kövesdi matyókról*, mint valami útonmódon „kiválasztottak”-ról, szerepüket pedig történelmi koron és történelmi helyen kívülinek írja le. Röviden: erősen túloz. Éppen ezért mi szándékosan nem hangsúlyozzuk a „matyó” mivoltukat, bár azt nincs okunk kétségbe vonni: mi már dolgozatunk címében

16 A kovács hajlandó volt vállalni *komenciósokat* is. Meghatározott évi terménybért fizettek a munkájáért. Aztán cséplés után szedte össze a komencióba járó bérét. Ez azonban nem úgy működött, mint a falvakban, hiszen Kövesden sok kovácsmester volt. Ez a gazdáknak kedvezett.

17 Erdélyi Tibor: a kövesdi földbérleti szövetkezetet írja le. In: *Dala J. i. m.* 159.; *Hajdú Ráfis János: A technikai fejlődés kezdete, a motorikus erő megjelenése Mezőkövesden.* Matyóföld, 1993. 16–40.

18 Ez szinte véletlenszerű kiválasztás, no persze éppen Hajdú Ráfis János volt az, aki jól ismerte családját és biztosítékot jelentett ismerete.

19 Ha arra gondolunk, hogy az 1950-es években milyen megkülönböztetés dívott (kulák lista stb.), milyen módon hurcolták meg egy-egy család tagjait. A részünkről megnyilvánuló kérés nem is egyszerű.

20 *Viga Gyula: Árucsere és migráció Észak-Magyarországon.* Debrecen–Miskolc, 1990. Egész sor adattal szolgál.

21 Az idevonatkozó bibliográfiát mind az eddig érintett szerzők, mind a városi monográfia felsorakoztatás-szerűen számon tartja.

3. kép. Az állami gazdaképző iskola bizonyítványa Hajdú Ráfis János számára (1948)

4. kép. Mezőkövesd községi elöljárósága 1904-ben
(Gáspár György főbíró első sor, balról negyedik, fehér gatyában)

jelöltük, sőt tematikánk sejteti a szokottól eltérő törődésünket az ún. matyók társadalmával. A társadalmi leírások abban megegyeznek, hogy az egyes *nagycsaládok* összetartozónak érzik magukat Mezőkövesden. Magunk úgy ítéljük, ez a tudat azért alakulhatott így, mert a 18. század elején újraszerveződött mezőváros közössége nem túl nagy népséggel rendelkezett ahhoz, hogy az egyes családok tagjaiban ne keveredjen a *származástudat* az egész község hovatartozásával,²² ellenben számon tartják mind a családban, mind a társadalomban pl. a *Gáspárok*, a *Petők*, a *Lázárok*, a *Mártonok* rokon voltát.

²² Herkely Károly: A mezőkövesdi matyó nép élete. Bp. 1939. 26.

A közös ősektől való származást ezáltal őrizgették és megformálódott a *hadak* mibenléte. Dala József írja:²³ „Ma is Márton had, Murányi had stb. néven írják a hatalmas családot alkotó ősök leszármazottait. Az egész 21 000 lakosú falu csupa ángyom, meg sógorom. Csupa rokonság. Nem nőültek idegenből, még a másik utcából sem.” Ezáltal a közösség is arra kényszerült, hogy így nevezze meg magát: *Gáspár had, Pető had, Lázár had, Márton had*. Nyugodtan elkülöníthette önmagát felmenői, ősei révén a város közösségén belül anélkül, hogy veszélyeztette volna az a település homogén voltát. Ugyanakkor hangoztathatjuk, hogy élt a hadakban a megkülönböztetés igénye. Ennek az alapja a *kiváló* termelés, a *jeles* termékek, a keresztényi erkölcsi normák szerinti élet stb.²⁴ Vitathatatlan az is, hogy a város társadalmának vezető, irányító törzsokéit, annak a közteherhordó részét, a példásan gazdálkodó, a hagyományokat átörökítő réteget jelentette meg Mezőkövesden az egykori *telkesjobbágyok* és utódaik, a parasztgazda (jó gazda) réteg.

A fentebb felsorolt szempontokat hangsúlyozó tanulmány Herkely Károlytól való, melyből átvehetjük az alábbi részeket.²⁵ 1682-től kíséri nyomon a város társadalmát alkotó jobbágycsaládokat: ekkor a következő családokat írták össze: Alaj 1, Árokszállási 1, Bacsza 1, Balog 2, Bencsik 1, Borbás 2, Csák 3, Dali 1, Farkas 1, Fazekas 1, Fekete 1, Ficsor 1, Gógh 1, Kakulya 1, Kakuk 1, Kalmár 1, Kátai 1, Kovács 3, Koza 1, Lázár 2, Menyhárt 1, Mészáros 1, Nagy 3, Palóc 1, Panyi 1, Pénzes 1, Pethő 1, Pók 3, Ruszay 1, Sereg 1, Seres 1, Sisa 1, Somodi 1, Szabados 1, Szabó 5, Szenda 1, Szócs 1, Szöllősi 1, Tajti 1, Tóth 3, Túri 1, Varga 2, Vas 1, Virág 1, Visontai 1, Zagyvai család 2. A mai nevek közül legmesszebb visszakövetkeztethető a *Kispál* családé, mely 1563-ban mint *nemes* lett összeírva Mezőkövesden.

A napjainkig keveset változó városi társadalom az 1700-ban bekövetkezett „újjaszületés”-ben vette alapját. Annyi bizonyos, hogy a török kor végén még nem szereplő családok később költöztek Kövesdre: Barczy, Gáspár, Fügedi, Murányi, Hajdú Ráfis, Takács, Csirmaz, Bollók. Nevükből arra következtethetünk, hogy egyenest az északabbra fekvő palóc községekből származtak Kövesdre, vagy egy más település közbejöttével.

²³ Dala J. i. m. A híres Mezőkövesd, 20.

²⁴ *Fügedi Márta*: A gyermek a matyó családban. Miskolc, 1988. 103. A „matyó stílus” fenntartása és megőrzése – az alapvető életszükségletek, így a táplálkozás, egészséges életmód rovására is – az áldozatok ellenére olyan más jellegű értékeket és élményeket nyújthatott a matyó közösségnek, önértékelést, önbecsülést és öntudatot az egyénnek, amely erősítette az összetartozás tudatát, és segített megőrizni a helyi tradíciókat. *Hajdú Ráfis János*: Emlékeim családuk egykori hitéletéről. In: Matyóföld, 1992. 98–109.

²⁵ *Herkely K.* i. m. 28.

5. kép. Gáspár György községi bíró 1911-ben közhivatali viseletben saját háza előtt

6. kép. A Hangya Szövetkezet felügyelőbizottsága 1910-ben
(Alsó sorban jobb szélén: Hajdú Ráfis Gáspár)

A had megszaporodásával az egynevű családok annyira szétterjedtek, hogy megkülönböztetésül melléknevekkel látták el az egyes neveket. Ezek a ragadványnevek azonban egyáltalán nem sértő szándékúak, pl. „bosnyák” Gáspár, „pocem” Lázár, „juhós” Pető. Avagy lássuk egyetlen családon belül az előforduló összes ragadványnevet, így a 14 *Takácsot*: *remek, balog, gari, szűrős, szűcs, bőjukú, taslyi, purgej, tulkó, csődör, puma, nagybajúszú, kapcsi, polló.*

A fentebb elsorolt családnevek között előfordult, és általunk különösen tanulmányozott *Hajdú Ráfis* familia esetében nem így kapták a ragadványnevet. A Hajdú Ráfis családi hagyomány őrizeti eredetüket. Eszerint a 18. század első felében ugyanazon időben három Hajdú testvér telepedett volna a városba. Az emlékezet *Ráfael, Tóbiás és Máté* ideérkezéséről tud, akiket aztán helyi szokás szerint *Ráfisnak, Tóbisnak* becéztek, éppen úgy, mint a Mihályt *Mihók*. Így tehát a Hajdú Ráfisok az egykor betelepített Ráfaeltől vették eredetüket.

Ezek után lássuk a család leszármazási táblázatát, illetőleg az egyes felmenő *női ágazatokat*. Induljunk ki Hajdú Ráfis János 1930-as adataiból.

A HAJDÚ-RÁFIS CSALÁDFA (férfiága)

VII.	Hajdú Ráfael	Csuahaji Judit 1722–1768	(Márton gyermek szül. 1755)
VI.	Hajdú Ráfis Mátyás 1754–	Pap Erzsébet	
V.	Hajdú Ráfis József 1801. IV. 2. hk: 1821.	Mártony Erzsébet 1803. I. 6.	
IV.	Hajdú Ráfis András 1830–1902 hk: 1821	Beller Judit 1833–1904	
III.	Hajdú Ráfis Gáspár ²⁶ 1864–1951 hk: 18?	Pető Anna 1865–1931	
II.	Hajdú Ráfis János 1902–1944 hk:	Márton Borbála 2. Vámos Margit 1908–1936 1917–	
I.	Hajdú Ráfis János 1930. X. 29.	Bakos Mária 1932. XI. 5.	

ANYAI (ún. MÁRTON) ÁG:

V.	Márton József 1835–1913	Zelei Mihály 1826–1914	Murányi Mihály ?	Papp Pál ?
	Pető Katalin 1839–1923	Vámos Katalin 1825–1928	Gyenes Katalin ?	Dudás Erzsébet ?
IV.	Márton József 1862–1925	Zelei Erzsébet 1867–1954	Murányi Gáspár ?	Molnár (Pap) Borbála
	1883		1879	
III.	Márton József 1886–1957	Murányi Borbála 1888–1922		
	1905			
II.	Márton Borbála 1908–1936	Hajdú Ráfis János 1902–1944		

V. Márton József–Pető Katalin
(1835–1913) (1839–1923)

IV. *Leszármazási táblázata*

GYERMEKEIK:

1. „malmos”
Márton József (1862–1925)
Zelei Erzsébet (1867–1954)
2. „csukkos”
Márton Albert (1866–1940)
Szesztai Erzsébet (1872–1940)
3. „viku”
Márton István (1872–1932)
Kaba Borbála (1878–1970)
4. „gusztí”
Márton János (1880–1974)
Póta Borbála (1883–1970)

26 Hajdú Ráfis Gáspár (1864), társadalmi helyzete az 1930-években: községi „hites”, egyházközségi testületi tag, iskolaszéki tag, Hangyaszövetkezet vezetőségének tagja. Ugyancsak Hajdú Ráfis Gáspár birtokszerkezete és kiterjedése. I. szülői öröksége: Szőlőhegyen 1 hold, férj öröksége: Nyomásban 18 hold, feleség öröksége: Nyomásban 18 hold. II. Közösen vásárolt: Bosnyákban 18 hold, Dominomban 30 hold, Farmosi határban 5 hold. III. Összes birtok 90 hold. Érdemes volna tanulmányozni, hogy a mezőkövesdiek mennyire expanzív birtokpolitikát követtek. Rendre vásárolták meg a környék (települések) szántóföldjeit.

III.	Hajdú Ráfis Gáspár 1864–1951	Pető Anna 1865–1931
II.	<i>Leszármazási táblázata</i> GYERMEKEIK:	
1.	Anna (1886–1969)	Lanszki Jánosné (birtokos parasztgazda)
2.	András (1888–1971) ²⁷ (birtokos parasztgazda állatgyógyász)	Fütő Borbála
3.	Gáspár (1896–1979)	„kis” Barczy Mária (1900–1980) (parasztgazda, községi bíró)
4.	József (1892–1915)	Lőcsén, Gyöngyösön középiskolát végzett. Majd a kolozsvári Ferenc József T. E. Orvosi Karára beiratkozott, 1915-ben hősi halált halt.
5.	Mária (1900–1957)	(soproni kisdédóvó oklevelet szerzett, servita szerzetes lett)
6.	János (1902–1944)	Márton Borbála (1908–1936) (birtokos parasztgazda)
II/1.	Lanszki János (1883–1943) 1904	Hajdú Ráfis Anna (1886–1969)
I.	<i>Leszármazási táblája</i> GYERMEKEIK:	
1.	János (1908–1912)	4 évesként elhalálozik.
2.	Mária (1910–1912)	2 évesként elhalálozik.
3.	Mária (1912–1928)	16 évesként elhalálozik.
4.	János (1915–1997) hk: 1948	Barczy Erzsébet (1920–) ²⁸
5.	József (1919–1947)	
6.	Pál (1923–1993) hk: 1948	Bozsik Piroska (1927–1983)
7.	Erzsébet (1921–) hk: 1939	Csirmaz András (1916–)
8.	István (1925–) hk: 1972	Ujhelyi Ida
9.	Borbála (1928–) hk: 1949	Kiss János (1925–1986)
10.	Mária (1930–1998) hk: 1957.	Tóth Gáspár (1932–1988)

²⁷ *Zupkó Béla*: Népi állatgyógyítás Mezőkövesden II. In: Matyóföld. 1974–75. Ismerteti Hajdú Ráfis András tevékenységét. E témához adalékul szolgálhat a Gépmúzeum Adattárában őrzött mezőkövesdi jegyzőkönyv részlete. „Birinyi Mihály a múlt évben Maklári lakos Juhász Istvántól a ló herélést megtanulván, mint a nevezett a katonasághoz besoroztatott... tőle a ló heréléshez megkívántató gyógyszereket kér...” Nr. 1855.

²⁸ Lanszki János felesége Barczy Erzsébet, apja „Kis” Barczy József községi bíró 1922-től 1931-ig.

Megjegyzések: A „Lanszki” család jó példának minősült a mezőkövesdi birtokos parasztek 20. századi történetéhez. Nyomon kísérhetjük az egészség és betegség viszonyait. A gazdasági törekvést, a kiemelkedni szándékozást. Illetve a második világháborút és annak következményeit, a „kisemberre” kifejtett kegyetlen hatását. Ezért a továbbiakban 4. (János) nagy kort megért gyermektől részletes életrajzot közlünk, melyben a fentiek magyarázatát megel lehetni.²⁹

Az előbbieken bemutattunk egy *hétnemzedékes* férfiágon követett kövesdi parasztek család származási táblázatát (ún. családfát). Ezt követi majd a női ágakon vezetett geneológiai táblázat. Ez egy mezőkövesdi (matyó) egykor *telkes jobbágy*, majd a polgárosulással *parasztgazda* család, és pedig a Hajdú Ráfis család táblázata. Megjegyezzük, hogy a *Hajdú* vezetéknev nem feltétlenül a mai Hajdúságból (az ún. „öreg” hajdúvárosok) való származásra utal, hiszen másutt is voltak *hajdú* települések. Ezek természetesen nem Bocskai István erdélyi fejedelemtől vették hajdú mivoltuk eredetét, más jogon jutottak (ha egyáltalán rendelkeztek) a hajdú *szabadságjog*hoz. Ilyen típusú települések voltak a Hernád és a Sajó mentén, továbbá Zemlénben.³⁰

Az persze a történészek (vagy az etnográfusok) különös szerencséje, hogy a családban szájról szájra (apáról fiúra) szállt az az „eredet mondájuk”, melyet már említettünk, s ami most – a felsorakoztatott adatok birtokában – igazolva látszik.

Az egységesnek tűnő paraszti mezőváros társadalmában nem játszott jelentős szerepet a *kézművesség*, sem a kereskedők. Az egy „görög” kivételével nem ismertünk más kereskedőt a 18. század folyamán Mezőkövesden. Egyébként a két réteg a késő feudális korban a polgárosodás letéteményese lehetett városunkban is. Ezek feszítik szét a mezővárosi jogokkal körül bástyázott hagyományos település kereteit, mire bekövetkezik a *jobbágyfelszabadítás* (1848). A *kisnemességnek*³¹ nem jutott jeles szerep itt, hiszen nagy valószínűséggel mindenik família jobbágy állapotú volt, taxás háznak tulajdonosa és jobbágytelken gazdálkodott. A külső telek nem volt *dézsma köteles*.

29 A Lanszki család leszármazottai (gyermek): A 4. gyermek *János* (1915–1997) a második világháborúban volt, hol orosz fogságba esett. 1947-ben került haza, majd egy évre rá megházasodott, felesége Barcsi Erzsébet (1920–). A fiatal házaspár Lanszki János sógorával közösen Zsedényi Miklós Csincse Vérhalom pusztai 50 kholdas birtokát *feles bérelte*be felvállalták. Ez az 50 kholdas földterület is része volt a múlt században szerzett Kubik Gyula (vasúti főmérnökként dolgozott) -féle birtoknak. Ebből az 1945-ös földreform 50–50 khold birtokot hagyott saját kezelésben. Az egyik lánynak (Anna) volt a férje az említett Zsedényi Miklós (7 lánya volt). Hasonló feltételek mellett bérelt földet még további 4 mezőkövesdi parasztek. Ezek: Énekes Pető József, Barzsó József, „kömse” Gáspár, Nyeste János. Az időközben tovább csonkított Zsedényi birtokot 1956-ig bérelték. Ezt követően költöztek vissza Kövesdre. 5. Lanszki *József* (1919–1947) állami rendőr volt Budapesten, orosz hadifogságban halt meg Kresznalúcsiban. 6. Lanszki *Erzsébet*: (1921–) Csirmaz Andrásné (1916–). A férje „Kupak” Lázár építési vállalkozónál volt „mindenes”; házasságot kötöttek 1939-ben. 7. Lanszki *Pál* (1923–1993) csizmadiasegéd. Felesége Bozsik Piroska (1927–1983) mátraházi származású, fiútestvérével Lanszki Pál az orosz hadifogságban ismerkedett meg. Úgy nősült Mátraházáról. 8. Lanszki *István* (1925–) adatközlőnk, 1972-ben nősült, Ujhelyi Idát (1926–) vette feleségül. 9. Lanszki *Borbála* (1928–) férje egy mezőkövesdi születésű, de Ócsanálason élt (Kiss János 1924–1986) parasztek. Férje szülei Kiss Pál István (1892–1965) és Jacsó Erzsébet (1895–1979) Mezőkövesden laktak és gazdálkodtak. 1929-ben eladták a kövesdi vagyontukat és abból megvették az Ócsanálós melletti 40 kholdas Csűrje tanyát. A tanyás gazdává előlépett Kiss Pál Istvánnak négy fiúgyermek született. Az 1950-es gazdaságpolitika megnyomorító hatására 1950-ben átadták a tanyabirtokot az államnak és visszaköltöztek Mezőkövesdre. 10. Lanszki *Mária* (1930–1998) férje Tóth Gáspár (1932–1988). Az após Tóth Gáspár apja a tsz-fejlesztést célzó erőszakos agitáció következményeként agyvérzésben elhalálozott.

30 *Dankó Imre*: A Sajó–Hernádmelléki hajdútelepek. Sárospatak, 1955. Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetek I.

31 *Sárközi–Sándor* i. m. 111.

7. kép. Hajdú Ráfis Gáspár és neje,
Barczy Kiss Mária

8. kép. Hajdú Ráfis János (1902–1944) és Márton
Borbála (1908–1936) esküvői képe, 1924.

Más mezővárosokkal (tokaj-hegyaljai, kereskedőcentrumok, pl. Miskolc, Eger) ellentétben Kövesd népe szántóvető-állattartó voltában volt mezővárosi. Paraszt-polgári *mentálisát, világszemléletét* megalapozó, kiváló állattartást és szántóföldi gazdálkodást folytató, legszélesebb értelemben vett eredményes paraszti munka adta meg. Ez a jelleg a későbbiekben is kitapintható.

Mások is, máskor is tettek kísérletet arra, hogy rekonstruálják családjuk leszármazási tábláját, illetve az egyes *hadak* nyomába szegődjenek. Úgy ítélték meg, hogy *hadak* az apajogú társadalomban jöttek létre, erre utal a vezetéknevekből eredeztethető *hadas* elnevezés, illetve ezzel összefüggésben a településrészek. E hagyományos okfejtésnek ellentmondani látszik, bár ismert a Hajdú Ráfis család: ez a had szerte lakott Kövesden. Korántsem így az oldalági rokonság, a *Gáspár had*. Nem túlozunk, ha azt mondjuk, hogy csak a teljes szerkezetében alakult családok és örököseik, leszármazottaik a hadak letéteményesei.

Hajdú Ráfis János nagyapja által kényszerűségből irányított *három nemzedékes családban* nőtt fel. Családjá belső életét közvetlenül megtapasztalhatta, emlékeit ebből a tapasztalati anyagból meríti. „Családom kezdetben két *félteken* gazdálkodott. Úgy beszélték előttem, hogy nagyapám családalapítása e század fordulón zajlott. Ekkor még gyakorlat volt a katon*abeszállásolás*. Kövesden,³² illetve ekkor zajlott az ólaskertekbe település vége. Nagyapámnak hat gyermeke volt. Ilyen esetekben eredményesen

32 Uo. 117. A Kövesden kvártélyozott katonaságból elhunytak bekerültek a r. k. egyház anyakönyveibe. Pl. Muk József miles natione 35 éves, 1765. Waldman Fülöp görög katona cataparactor serbellonia 24 éves, 1766.

9. kép. Kis Barczy József 1922–1931 között
községi bíró közhivatali viseletben,
és neje Marton Erzsébet

10. kép. Hajdú Ráfi János és II. felesége,
Vámos Margit (1917–)
esküvői képe, 1937.

gazdálkodott a család, mert az igazi termelőmunkát a fiúgyermekek adták. Ha valamilyen családban nem volt legalább 2 vagy 3 felnőtt fiúgyermek, akkor *kisegítő* munkaeerőt (bérmunkást), *szolgát* (nevezték *cselédnek* is) alkalmaztak. Szolgának helybeli szegényebb házasemberek, vagy a szomszéd települések legényemberei álltak el.³³ Évente történt a szerződötetés. Ha meg voltak egymással elégedve a gazda és cselédje, ebben az esetben egy-egy család évekig szolgált annál a családnál. A családnak *éves szolgája* sokáig Viszneki Pista bácsi, helybeli, alacsony termetű emberke volt. Még nagyapámat is kifigurázták érte, mert alig látszott ki a kocsiderékből. Nálunk az asztalnál ült a cseléd.³⁴ Először a nagyapám nyúlhatott a tálba, azután a szolgál és a fia csak azt követően.

33 A korai időszakban tudunk arról, hogy távolabbról is jöttek szolgálni Kövesdre. 1762-ben anyakönyveztek egy „mulierem polonam Catharina”-t. Griger János házasságot kötött 1794-ben Lukács Annával, ő a Szepességből származott. Sáros megye Bogdány helységéből származott 40–50 év körüli napszámosember meghalt 1856-ban.

34 A gazda–cseléd viszonyt úgy jellemzi Herkely K., hogy „a házközösségekbe beletartoztak a szolgák is”. (i. m. 35. old.) A gazda és szolga viszonyának számos anekdotikus eleme maradt fenn, ma is emlegetik. Egyik alkalommal túrós tésztát főzött a gazdaasszony vacsorára. Úgy került a cseréptál a gazda elé az asztalra, hogy a „vastagabb” része volt a szolgál előtt. Mire a gazda fogta, egyet fordított a tálon, s mondotta: „két garasért vettem én ezt a tálát!” Mire a szolgál észrevette a cselt és ő is fordított egyet a tálon, maga javára, mondotta: „Meg is érte ez azt!” *Másik:* A gazda és szolgál együtt étkeztek, vacsoráztak. A szolgál kezébe vette a házi kenyeret, amint szokás, s jó vastagon körülszelte. A gazda megszólította: „Ejnye, ejnye, nem kell olyan vastagon szegni! Szeghatsz, ha kell másodszor is! – a cselédember pedig rávágta, *akarok is!* (ti. szegni!). *Harmadik:* A tüzelősőlban kenyeret pirítottak. Egyszer odaszól a szolgál a gazdának: „Nem látja, feketére ég a kenyere?” Válasz erre a következő volt: „Mit törödsz vele? Én sem szólok, pedig már megég a surcod!”

11. kép. Családi fotó, készült 1937-ben. Balról jobbra: Hajdú Ráfis Borbála (1925); Hajdú Ráfis Jánosné, Vámosi Margit II. feleség (1917); Hajdú Ráfis Mária (1928); Hajdú Ráfis János (1902) az apa; Hajdú Ráfis János (1930) adatközlő, szerzőtárs; Hajdú Ráfis Gáspár (1864) a nagyapa

12. kép. Családi fotó, készült 1916-ban. Balról jobbra: Márton Albert (1898) nagybátyám; Márton Borbála (1908) nagyanyám; Zelei Erzsébet (Márton Józsefné) (1867) dédnagyanyám; id. Márton József (1886) nagyapám; ifj. Márton József (1913) nagybátyám; Murányi Mária (1888) nagyanyám

13. kép. Pető József („kisköz Jóska”) 1939-ben a bérmaszülők által ajándékozott korozsmában. A fején ún. Kisbarci kalap

14. kép. Csirmaz András (1921) és Lanszki Erzsébet (1921) esküvői képe, 1939.

Gyerekek nem ülhetek az asztalhoz. Küszöbön volt helyük. Ha a gazda meg volt elégedve a szolga éves munkájával, akkor év végén a *teljes bérét kiadta*. Ekkor egy-két vékával többet mértek. *Meg is szereztem*, úgy mondták, ha egy-két vékával megtoldották. A szomszéd, Gáspár Gyula csinálta egyszer, meg volt elégedve a szolgával. Levágott egy mangalica hízót. Kettéhasították, kivették a lábát, majd azt mondta a szolgájának: »No nyújtsd ide a karodat!« Ráakasztotta egyik *oldal szalonnát* a jobb, a másik oldalt a bal karjára. No el ne essél fiam!³⁵ Hát köszönjük a munkádat! Én úgy emlékezem, hogy Berecz Matyi bátyámmal is történt ehhez hasonló. A család beszélte, hogy az első világháborúban egy olasz hadifogoly került munkára hozzánk. Pietronak hívták. Nagyon megkedvelték. Amikor úgy volt, hogy hazamegyen, az állomásra kikísérték, rengeteg élelemmel ellátták. Lovas kocsival kivitték. Még meg is könnyezték, mikor vonatra ült és elköszönt.

A mezőkövesdi szegényekből tevődött ki egy széles *summásréteg*, ma is úgy tartják, hogy nem voltak túl szegények. Körükben is igaz volt, aki harmadmagával ment summásnak, megkeresték évi kenyerüket, még házra is tudtak félretenni. Magatartásukra jellemző volt, hogy évente új, meg új gazdaságba szegődtek summásnak. Azt tartották,

³⁵ A szolga alkalmazása közepette használt megszólítások külön tanulmányozást érdemelnek. Így, mikor és ki használta a *szolgát*, illetve a *cseléd* megnevezést. A nagyapa a lányunokáját „kis cselédemnek” szólította, többször előfordul, hogy a szolgát *fiamnak* nevezte a gazda.

15. kép. Menyasszony öltöztetése 1939-ben
(Lanszki Erzsébet, később Csirmazné)

16. kép. Hajdú Ráfis János (1930)
és Bakos Mária (1932) esküvői képe, 1954.

17. kép. A Gáspár család az I. világháború idején
(a kép a háborúban lévő apa számára készült)

18. kép. 100 koronás részjegy Hajdú Ráfis András és neje, Fütő Borbála rajzával, 1909.

hogy »száz uraság van, én meg nem élek száz évig«. Az apósom, a Bakos család is summás volt.”³⁶

A közölt táblázatból³⁷ kitűnik, hogy a város társadalmának gerincét a telkes parasztság alkotta. Mezőkövesd társadalma természetesen mezővárosi közösség volt, mely a környező településekkel ellentétben, zártságában hordozta lehetőségeit. E társadalmi állapot önmagában is bizonyos (alapvető) kiváltságos helyzetet biztosított számukra. Ragaszkodtak is hozzá minden módon, ha szükségesnek érezték felemlegették „királyi szabadalmas” voltukat. Ennek féltése, ennek a fenyegetettsége miatt gyakran perbe szálltak földesuraikkal, legyen ez a diósgyőri koronauraldom, avagy az ettől Kövesdet bérlő egri káptalan. Miközben ily módon védekeztek, s próbálkozásait többször siker koronázta,

36 Hajdú Ráfis János felesége, Bakos Mária (sz. 1932) révén a Mezei haddal tart rokonságot. Anyja (anyós) Mezei Mária (1910–1968), nagypapja pedig Mezei Márton (1851–1937). Nos, a Mezei családnak őrizgetik a leszármazottak, az ősök *armalisát*, melyet 1634-ben kapott II. Ferdinánd királytól. A nemességet szerző ős Mezey Márton mind magának, és családjának, úgymint felesége és mindkét nembeli gyermekei: Orsolya, Judit, Bálint, Péter és János részére. A nemesi címerük leírása pedig ez: A pajzson négyszögben, négyujjnyi szélességbe aranyozott keret. Ezen keretnek belső része egyujjnyi szélességben sötétkék. A pajzs felső részén három aranyalma tüzes piros színben. Egy jobbról, egy balról, egy közepén. A pajzs alsó részén egy jóval kisebb, hosszában kettőtört pajzs van, amelynek hosszában a jobboldali fele piros és ennek közepén hosszában négyujjnyi szélességben sárga(piros) van. Míg a pajzs egész bal oldali fele fehér. Ennek a pajzsnek felső részén kioldott búzakéve van. És ennek a búzakévének a kalászáin egy hétágú aranykorona van. A koronának minden egyes ága keresztben végződik. A középső ágának keresztjén egy három lábón álló róka van és a róka jobb első lábával egy kilőtt nyilat tart. Ez a címer.

37 A táblázatot *Sárközi Z. i. m.* adatai alapján állítottuk össze.

Táblázat Mezőkövesd társadalmának tagozódásához
(1702–1848)

Év	Szabad telkek				Taxáló telkek					Zsellér		Összesen	
	Személy jogállás		Extraneus		Telkes jobbágy					Házas	Házatlan	Telek	Család
telek %	4/4	2/4	4/4	2/4	4/4	3/4	2/4	1/4	1/8				
1702	8	2	11	2	9	8	24	26	–	23*	–	–	115
1744	17 fő		–	–	–	204 taxás gazda			–	111	40	–	0356
													19 nemes
1765	–	–	–	–	66	–	61	182	77	143**	35	–	–
1770	–	–	–	–	60	–	196	83	–	81	9	–	–
1783			telek %	–	5/4	7/8	7/16	5/8	5/16	–	–	–	–
1786	gazda	–	–	–	63	–	11	197	157	122	70	178/3/4	–
	örökös szerződés	–	–	–	–	–	–	339	–	70	9	209 (nemes 19)	–
		19 nemes	–	–	gazda	–	–	428	–	–	–	209–19	–
1847		–	–	–	gazda	–	–	472	–	411	51	lélekszám	692 nemes
	telek %	–	–	–	4/4	3/4	2/4	1/4	–	–	–	–	6212 paraszt
1848		–	–	–	9	31	124	461	–	695	–	–	–

* „pázsitos” zsellér

** állat és föld nélküli család

olyan magatartási jegyek, gesztusok honosodtak meg a közösségben,³⁸ melyek a szabad paraszti és részben független kövesdi egyének, egyéniségeknek nyitottak teret. Megtanulhatták ezt, miközben többször makacsul és eredményesen védekeztek, nem nyugodván bele a feudális terhek növekedésével és különböző mértékű jogfosztottsággal járó hatalmi támadásokba.

1848 előtti társadalom *vertikális tagoltsága* (nemesek–jobbágyok) a késő feudalizmus joggyakorlatának megfelelően érvényesült. A kisenemesek jobbágyteleknyi nagyságú földön gazdálkodtak, hűbéruraságuk azonos volt a jobbágyokéval, adómentességet élveztek, mind személyük, mind telkük vonatkozásában. Nem látszik nyoma a történelmi múltukra utaló, *kuriális* joghelyzetüknek³⁹, mely a település korábbi státuszát tehetné egyértelműbbé. *Horizontális tagoltsága* a telkes jobbágyságra és a zsellérségre utal. Az 1848-as változásokat követően erről a gazdasági alapról rugaszkodhattak el a telkesek és a zsellérek. Ezzel az „örökséggel” indulhatnak el a polgárosodás útján. Kétségtelen, hogy előnyben voltak a lakóházzal és ólaskerttel (kétbeltelekkel) továbbá *külsőségekkel* (szántó, rét, legelő stb.) és más tartozékokkal (kenderföld, szőlő) bíró családok.

Az össztelepülés elszegényedése a népesség szaporodásával párhuzamosan haladt előre. Ezt megelőzendő feltételezhetjük, hogy a földesuraság, mind a bérlő uraság kezdeményezhette az e korban szokásos kitelepedést, kitelepítést, kirajzást, más helység megülését, olykor alapítását⁴⁰ (Egyek, Polgár...). A gazdasági alap, a jobbágytelek osztódásával előállott mindig új s újabb helyzet eredményezte az elszegényedés *objektív* oldalát. Ugyanakkor feltétlenül számolnunk kell a *szubjektív* tényezőkkel is: a *véletlenszerűség* kategóriájába sorolhatókat; mennyi fiúgyermek született a családnak, s azok közül hány érte meg a munkabíró felnőtt kort.⁴¹ Ők voltak a paraszti üzem eredményes működésének biztosítékai. A sok gyermek ugyanakkor az osztó hányadost növelte. Meghatározó az egészséges és népes család. Az előállható kellemetlenségeket két módon szabályozták: először az *örökösödéssel* (lánygyermek esetében),⁴² másodszer e célnak

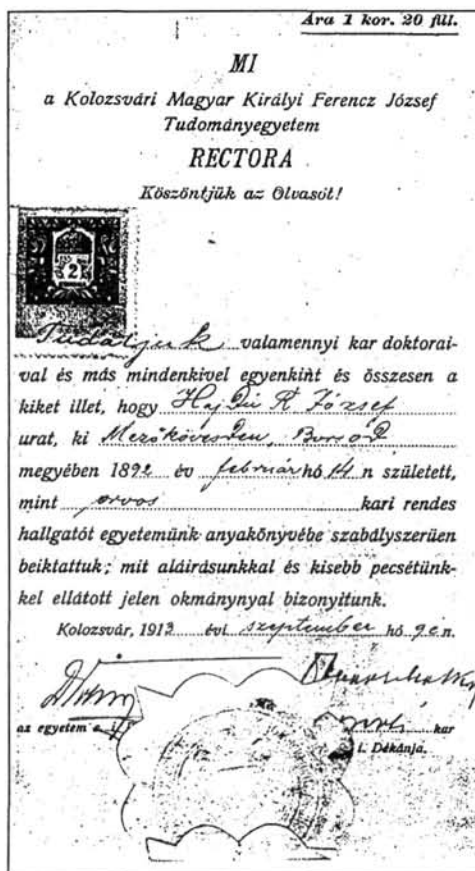
38 A kövesdiek *igazi parasztok*, akik példásan művelik szántóföldjeiket, gondozzák az egész határt, hasonlítól az állataikat. Rendben tartják a gazdasági udvart. Szerintük a szihalmiak, a farmosiak nem igazi parasztok. Ezek káptalani földön gazdálkodtak. Valahogyan mások éppen emiatt. Úgy mondták nekik „könnyű hátsók”. Éppen úgy, mint az iparosok. Beszélték a kövesdi summások, egyik falu határában elmentek a kovácsmester földje mellett. Igen műveletlen volt. Hazafelé odakiáltottak a mesternek: „Mester úr! Muharinszki (muhar), Buharinszki (buhar) nagyon legénykednek a földjében!” Mire a kovács: „No majd adok én nekik, az anyjuk csillagát!” Erre megragadta a nagykalapácsot. Egyik kövesdi a másiknak: „No, látod, most is a kalapács után kapkod, nem a kapa után!” Jót nevettek ezen. A közösségi felfogást, világszemléletet, a közérkölcset számos *szólamondás* irányította. A jó és a szép munkát: „Oszt aszonta Anyámasszony: Erzs! Karácsonyig fonnyák a fonalat, pünköszyik a vajat gyűjtik”, vagy „szépet fonnyá, mert amilyet fon az ajakad, olyan visel a valagad!” (ti. fonalat). *Pap János*: Beszélgetés a Muskátlí utcában. Matyóföld, 1981–82. 39. A mezőgazdaságot irányító mondások: „Virágzik mán a katán kóro, tarlórol fúj a szél” (vagys itt az aratás ideje). „Áprilisi árpa, maradjon a zsákba!” (a vetés ideje március volt). Erkölcsei tartást szabályozzák így: „Minden szilaj marhának megáll egyszer a kötél a szarva tövéen!”, mondják az erőszakos emberre. A dicsekvő ember így: „A legjobban fog a kaszája télen, amikor a tüzelősólban beszélgetnek róla.” „Majd lesz a kutyára dér, de olyan ám, hogy hasig ér!” – saját helyzetével visszaélő személy.

39 *Dergé Alajos*: A magyar nemesi (curialista) községek szervezete és gazdálkodása 1848 előtt a Dunántúlon. Vö. Tanulmányok a falusi közösségekről. Pécs, 1977. 55.

40 *Sárközi* i. m. 98. Polgár, Egyek, Tisza (Hejő) kúrt.

41 *Bencsik János*: Csege szabadmenetelű jobbágyfalu társadalomrajza 1784–1809. Hajd. Múz. Évk. V. E településen minden újszülött száma kisgyermekkorban (6 éves korig) feleződött, s minden gyermekkorban (20 éves korig) újra feleződött. Maradék tehát 25%.

42 A leánygyermek ún. hozományt örökölt. Pl. Ferge Katalin (1855-ben férjhez ment Ádám Jánoshoz, a férjhez adási költsége és leltára: „Lakodalomkor 1 hordó Bor 10 pft. 2 (db) juh hús ára pft. 1 *Láda* d ft, 1 *Kuzsu* 8 ft, 1 *Rékli* 2 ft, 1 *szászorszép kendő* és *selyem vereskendő* 8 ft, 1 *veres szoknya* 2 ft 30 krj, 1 *fekete szoknya* 3 ft, 1 *világos kötő* 1 ft, 1 *főkötő* 3 ft, 2 *főre való kendő* 1 ft 40 krj. Summa 50 ft 10 krj.” (1855. márc. 24. A lakodalom 1847-ben volt.)

19. kép. Hajdú Ráfis József lecke-könyvének
adatoldala 1913-ból

lástól való félés.⁴⁴ Másrészt a parasztok, a parasztgazdák *rátartiak, büszkék* voltak. Sokat adtak arra, hogy ki hajtja a legszebb lovakat, ki gondozza pontosan az igavonókat. Sokat számított a szerszámok (kocsi stb.) ápolat, gondozott, tiszta volta, s hogy kinek mennyire díszes, gondozott a kocsija, a lóhámja. Érdem volt az időben egyszerre, azonos ritmusban végzett munka (pl. szénakaszálás), a korai munkakezdés; megannyi ismerve a *jó gazda* (így is nevezték a vagyoniilag megalapozott egyént „ez jó gazda”) egyéniségének, családjának. Mindez összefüggésben van a gazdasági alapot gyarapító törekvéssel. Ehhez társul olyan „esztétikum”, mint a gazdasági udvar rendezett volta,⁴⁵ a szépen rakott kazal, a szépen művelt birtok, a növényzet fejlettsége, ápoltsága.

43 Fügedi M. i. m. 1988. 94.

44 Dala J. i. m. 1941. 26.

45 Hajdú Ráfis Gáspár nagyapám mindig mondta Gazi nagybátyámnak, olyan rendetlen vagy, nem jövök soha hozzád! De szeretetted vásárba, búcsúba járnai. Szívesen ment a lakodalmakba, a menyasszonyágát vinni. Ők már könnyebben éltek az apjuknál, nagyapjuknál, „könnyűhátas”-nak mondták. Anekdota is járja: Az egyik özvegyasszonynak a fia csendő volt. Nem értett annyira a szalmához. Elmúlt a cséplés, hozzálátott a szalmarakáshoz. Az anyja nézte a munkáját: „Jajj, milyen kazal lesz ez fiam?” kérdezte. „Ha szögletes lesz, kazal lesz, ha kerek lesz, akkor meg boglya lesz.”

megfelelő *párválasztással*, házasodással kell számolnunk, mint rendkívül fontos társadalmi tényezővel.⁴³ Ezért is bukkanhatunk rendkívül erősen működő szülői irányításra, illetve a patriarchalis *nagy családi* hagyományokra, ezekhez ragaszkodó tartásra. Ezek eleve elrendelőleg hatnak egy-egy fiatal párra, az új család kialakulására. A párválasztáskor – a gazdasági szempontok mellett – morális szempontok is szerephez jutottak (ilyenek a szorgalmas és becsületes élet, a vallásosság, szorgalmas munkavégzés), majd ezt követte a testi adottság. A közösségben való szereplés is számításba veendő tényező volt (hangadó, kapós etc.).

A mezőkövesdi nép körében igen erős *lokális endogámia* működött, nem nőültek ki a legények, nem hoztak idegenből feleséget. Hasonlóan nem adták férjhez idegenbe a lányokat; e helyzetben enyhít az a szokás, hogy a lányok nem örökölhettek ingatlant szüleiktől. Csak lassan vált megszokottá, elfogadottá az, hogy a lányok nem termelőalapot képező ingatlant (pl. lakóház) örökölhettek. Ugyanekkor eleve elrendelt volt a *vallási endogámia*. Az egész közösség kor szerint tagolt rétegei együtt mozogtak egy-egy vallási ünnepen, ünnepi alkalmon (Mária-lányok).

A kövesdiek körében rendkívül erős volt a közösségi *ítéletalkotás*, a *megszó-*

A jobbágyi közösség gazdasági törekvéseit, a családok gazdasági érvényesülését az irányított, *szabadfoglalásos* földhasználat szabályozta. Úgy tűnik, a faluközösség kiválóan működött: minden gazda csak annyi területet szánthatott fel a *művelt nyomások*-ból (ez a határ kétharmad része), amennyi *fakultása*, amennyi „tehetsége” volt. Ez a termelőeszközökre és az igavonó állatokra volt tekintettel. Az ökrök igaereje nem használható oly mértékben, mint a lóé: vegyük mindjárt az állat etetésére, itatására, a kérdésre fordítandó időt, a kor technikai színvonalán álló szántóföldi eszközöket (faeke) stb.

Ha tehát ily módon szembeállítjuk a parasztság két igavonó állatát, az ökröt és a lovat, az utóbbi gyorsasága szembetűnő. Ezáltal jól érvényesültek a lovasgazdák a távol-sági *szekerezésben*, *fuvarozásban*, miután a múlt század második feléig a szárazföldi teherhordásban egyedüli eszköz volt az állatok vontatta szekér, illetve *kocsi szekér*. Az igaerőváltással (ökr, ló) a teherhordás eszközét, a nehéz vasas szekeret is felváltotta a könnyebb lovas kocsi. A lovas fogat általános elterjedésének gátja lehetett a viszonylag sérülékenyebb *szíjhám*, emellett drágább is lévén, az ökrök igaázása pedig könnyebb és olcsóbb. Szemléletmód kérdése volt a lóval való szekerezés. A kövesdi parasztgazda vállalta a járom és a szíjhám közötti jelentősebb beruházást a gyorsabb közlekedés és teherhordás kedvéért. Az erősen tagolt paraszti birtokok is ezt indokolták.

III. A LÓ ÉS A LOVAS KOCSI

Általában a mezőkövesdi parasztnak magukról azt tartják, hogy *igazi lószeretők*. Kora gyermekkorukban legkedvencebb játéku a *lovazás*, a *lovacskázás*.⁴⁶ Korán hozzászoknak a lovakhoz, ahhoz, hogy a lovak jelen vannak mindennapjaikban. A *lótartás* jellemezte a telkes jobbágyok gazdálkodását, illetve a *földes parasztnak*, a parasztgazdák üzemeit. Forrásaink a 18. századi *rideg állattartásról* és a *kezes állattartásról* tesznek említést, ennek megfelelően alakult a paraszti lótar-tás is. A kövesdiek szilaj ménesei a távoli (igen gyakran bérelt) Tisza-melléki legelő-kön töltötték az esztendő nagy részét.⁴⁷ A szilaj lovak, a *szilaj marha gulyákkal* együtt tőkeállatként a vagy-on részét képezték. A hámos lovak, a kezesen tartott *fejős tehenek* a közeli legelő-kön legeltek, ahonnan naponta hazajártak és az éjszakát az ólaskertekben töltötték. A 19. század végével a határ nagy részét feltörték, szántották-vetették: ezzel tért hódított az intenzív lótar-tás.

A lótar-tás *szókincse* ennek megfelelően gazdag és változatos volt.⁴⁸ A város jegyzőkönyve az 1850-es évekből megőrzött számos állatleírást. „Egy barnás szőrű, két esztendő-s kancza Csikó (1857)”. „Egy pej 3 lábára kesely, csillagos homokú, bal czombján MI bélyeges herélt ló (1857)”. „Egy fakós egér szőrű herélt Csikós, jegytelen, bélyegte-len 16 pft. (1856)”. „Bitangóságban lévő egér szőrű, hóka, kesely kancza, bal czombján AP bélyeges ló és Másik fekete CD bélyeges 2 éves kancza csikó, Harmadik pej 8 éves

46 Fügedi M. i. m. 1988.

47 *Sárközi Z.* i. m. 104–105. Előforduló helynevek: Ároktő, Szentmargita, Kürt, Csege, Fejéregyházi puszta, Cserepes puszta.; *Bencsik János*: A közösség gazdasági tevékenysége. In: *Bencsik János* (szerk.): Polgár, 1974. 254. Települések: Ároktő, Egyek, Mezőkeresztes, Mezőkövesd, Mezőtárkány, Szihalom, Tiszafüred.; *Herkely K.* i. m. Kürt, Szentmargita, Roff, Csege helyneveket említi.; *Balogh István*: Szabolcs megyei pásztorösszeírások 1796-ban. 298. Kövesdi, Csáti, Keresztesi és Kisújszállási pásztorokat írnak össze a megyében. In: *Ethn.* 1959. 291–312.

48 A ló kedvelése hozzátartozott a kövesdi paraszti szemléletéhez. Erre utalnak az alábbi szólások: az egyik család választás elé került, a tehén vagy a ló? „A tehenet nem tudom kocsi elé fogni. A ló azonban kikeresi a tej árát!” Idézzünk Vámos Albertné panaszából: „muska járáskor (1849) néhány megégett ház közt az ő háza is megégett... ezért... kéri engedélyezzék 2 *kapás szőlőt* eladhatni, s annak árát ... az adóságok kifizetésére, élelem szerzésére és egy ló és egy *tehen* bevételére fordítani.” Gépmúzeum Adattára, 1855. Nr. 7.

bal czombján CS bélyeges ló, a negyedik egy pejj bélyegtelen, alacsony 7 éves herélt ló” (1856). „Egy fecske szőrű 4 esztendő s kancza csikó, hátul MS bélyeggel. József napkor, mivel a csikó nem volt *elverdve* vagy a bélyegvas *megfutott* rajta (nem jól látható a jel), mivel az eladó a bélyegvasat, mit rásütött, elé hozván, az tentával rányomatott (ti. a bélyeg helyére). Bizonyítottanak vették a tulajdonjogot (1855). Másik szinte szennyes szőrű, bal czombján JE. bélyeges, Homlokán feje foltos vén herélt ló 12 ft.” (1858). „Egy szennyes szőrű LI bélyeges, homlokán kevés feje szőr, Koros herélt ló, 14 ft-ra becsültetett” (1855). „Bitangóságban lévő egy szennyes szőrű, hegyes filű, bal czombján PA. bélyeges herélt ló 16 mft.” (1858). „Bitangóságban lévő egy jegytelen, bélyegtelen pejj 3 éves ló, 20 pft. Másik fekete bal czombján B bélyeges ló fekete szopós kantza csikójával 22 pft., egy szürke kancza 9 éves ló, egy fekete kancza 9 éves ló, egy sárga hóka, kesely herélt ló” (1855).

A fenti felsorolás a bitangóságban lévő lovakról ad képet. Feltűnőek a színváltozatok. Értékük általában közelít egymáshoz, miből következtethetünk, hogy egyfajta lovat tenyésztettek. A lótolvajlás ellen széleskörűen alkalmazták a *bélyegzést*, láthattuk egy alkalommal a bizonyítást is. Egy alkalommal olvashatunk kövesdi parasztról, aki „nem tiszta erkölcsű”, a megnevezett Vidra Farkas József helybeli lakosnak lakóháza és *szérűskertje* van, miután többszöri lóvásárlás és cserélés miatt lopás gyanújába keveredett volt, mint gyanús egyén áll a közvéleményben (1857).⁴⁹

Fontos kérdésnek tekinthetjük a Kövesden tenyésztett lovak fajtáját. Miután a városban a 18. század elejétől császári katonaság folyamatosan állomásozott, jogos a feltetelezés, hogy a vérfrissítés lehetősége fennállt. Ezt követően, a 19. század végétől a parasztgazdák jövedelemnövelő vállalkozása, a *remonda* lovak tenyésztése divatos lett, ez nagymértékben javított a parasztgazdaságok lóállományán.⁵⁰ Ekkortájt, ha lassan is, de zajlott az elsődleges *fajtaváltás*. A *parlagi ló* helyett, mely kiválóan tűrte a külterjes tartásmód adta mostoha körülményeket, az állami ménesek diktálta nemesebb fajták kezdtek meghonosodni. Ezek a fajták már megkövetelték az intenzív tenyésztési és tartási körülményeket.

A kövesdi parasztek az igazott ló mellett gazdaságukat a szarvasmarhára – mindekelőtt a tejelő tehénre –, a juhra és – a hagyományos táplálkozásban nélkülözhetetlen – sertésre alapozták. Egy 1858-as *örökösödési osztálytétel*ből mindez ki is derül.⁵¹ Panyi Márton és Panyi János testvérek így osztották meg *féltelkes* apjuk gazdaságát: Mártoné lett az 56. hrsz. lakóház a hozzávaló telekkel és ¼ földdel, 3 darab szarvasmarhával, 2 lóval, 6 juhval és 1 sertéssel. Továbbá a fél(!) kocsi és fél(!) ekeszerszám. Panyi János öröksége állott ¼ telekföldből, hozzá való legelőből, szérűskertből, az ingóságok pedig: 2 ló, 2 tehén, 12 juh, 1 sertés, továbbá fél(!) kocsi és fél(!) ekeszerszám. Az örökségek becsült értéke 1024–1014 ft. A lovak becsült értéke 30–30 ft. Ezt összevetve az főntebb előszámlált bitangóságban lévő állatokkal azt bizonyíthatjuk, hogy a Panyi gazdaság lovai értékesebb fajtákból valók.

A szarvasmarha fajtaváltására nincsenek ilyen egyértelmű adataink, hiszen még a múlt század végén is az ún. *magyar* fajta dominált. Hasonló volt a helyzet a sertés-tenyésztéssel. Azonban a juhtartásban már mutatkoztak a fajtaváltás jelei. „Városunkbeli Lázár Péter, Panyi András, Fütő Pál és Bozsik Mihálytól 17 db *magyar* juhot Bárányos-

49 Uo. 1957.

50 Remondába vásárolt lovak mindig drágábbak voltak. Rangot jelentett az, akinek a lovát *remondába* megvették. Deputáció jött Kövesdre és az előtt kellett elvezetni az eladóvá tett lovakat. Egy család volt, kik jeleskedtek a lótenyésztésben, *Csödörös* Murányinak nevezték.

51 Mezőgazd. Gépm. Adattár Jkv. 1858. Nr. 17.

„tul megvásárolván (bizonyos nógrádi lakosok).” 1855. Ugyanezen évben Hajdú Márton 610. sz. a. lakos 21 db *Birka Juhot* adott el, mely között 20 anya, 1 pedig Bárány ... egy Monoki embernek. A város irattárának segítségével a 19. század közepén változatos tartásmódot rajzolhatunk meg. Olvashatunk a távoli (külső-, bérelt) legelőkön tartott *nyáj-juhokról*, továbbá *kospásztorokról*. Felbukkannak a *feles juhászok* is.⁵² A *gazdatársaságoknak* szervezett *fejősjuhászata* volt, a város szélén épített *esztringákban* éjszakáztatott *fejős juhokat falkákban* legeltették.⁵³

A múlt század végére, e század fordulójára átalakult a paraszti állattartás fentebb leírt szerkezete. Mindenekelőtt teljesen kikopott a juhászat, a juhtartás. A lótartás belterjessé vált, ugyanúgy a szarvasmarhatartás is. Mindeközben nyomokban megőrződött a legeltetés, mint a takarmánypótlás eszköze. A sertéstartás is teljesen átalakult. Mondhatni, a paraszti üzemekben visszaszorult a legeltetés, ezzel együtt a pásztorkodás, s pásztorok népes csoportja vesztette el kenyerét. Ezzel párhuzamosan jelentős szerepet kapott a kaszált takarmány (a mezei széna). Erre számolva hasonlóul jelentős ágazattá fejlődött a szénagazdálkodás. A mezőgazdaság melléktermékeit úgy értékesítették, hogy az elősorolt állatokkal feléltették. Még a leginkább kedvelt lovakat sem kényeztették el. Takarmányozásuk a következőképpen alakult: „Lovaknak »rázottat« adtunk. Ez egy sor sarjú szénából egy sor árpa szalmából tevődött össze. Kaptak kukorica leveles szárát, a kalászosok pelyváját. Atrak a *korpa* volt. A szarvasmarha (a tejelő tehén, fejős tehén) ritkábban kapott pelyvát mert félték attól, hogy beledagad a »százzrétű« gyomrukba.”

A település déli határ részén, a Tisza felé lejtős, mélyebben fekvő területeken kinek-kinek (ún. Dominum) szénatermő rétje, *kaszálója* volt. A szántás, vetés majd az első kapálás után a szénakaszálásra *kerítettek sort*. A fűkaszálás július 5-ig elhúzódott. Az *alsónyilason* kezdték, a Dominumban fejezték be. Hamarabb kezdték a *tippanost* vágni, majd a szálásabb következett. A később vágott széna keményebb, szálásabb, hosszabb szálú volt. Aki pótlásra szorult, az a község rétségéből a *Völgyön* vett ki részes kaszálót. Lanszki János rendszerint 5 holdat váltott ki. Ha sok volt a jelentkező, akkor 5-ből 2 *boglyát* kapott a vállalkozó.

A parasztgazda munkája nem volt eleve elhatározott, zavartalan folyamat. Ha az idő úgy alakult, akkor változtattak a terven. Reggel döntöttek róla. Ha *harmat-eső* esett az éjjel, szénát kaszálni mentek. A nedves fűvet jó, könnyű kaszálni.

A szénakaszálásban 6–8 fő vett részt. Egy sorban, egyszerre haladtak, elől az idősebb. Az idősebbek mondták: – egyszerre csapjatok, mert néznek! Megőrizték azt a látszatot, hogy jó kedvvel dolgoznak, nem teher a kaszálás. Bírják a munkát! Erősek! Mikor *biborherével felfordult* kaszálóba álltak, az egy hosszú nyilas volt. A kaszások egyszerre feldobták a kaszát, majd a levegőben fordítottak rajta egyet, hogy megvillant, s a másikkal egyszerre már csapták is a fűbe. *Virtuskodtak*. A vastagabb vagy kissé ázott rendet forgatni kellett. Erre pihenésként került sor, s ebben a nők is részt vettek. A szénahordás ismét férfimunka volt, a lovas koci megrakása már igazi szakmunkának számított. A szénát az udvaron, a *szérűskertben* kazlakba rakták.

A jó gazdaságban minden *szálán ment*. Aratásra el volt végezve az egyéb munka: a szőlő kapálva, a széna kazalban. Az árpaaratásra előkészítették a kötelek. A gyékényköteleket a piacon szerezték be: a bábolnaiak, egerlőveiek árusították, szekérre pakolva hozták a kövesdi piacra. Azt aztán a gazda megvizette használat előtt. De készült kötélt *zsúffból*, legutoljára madzagba is kötötték. A gazdasági év legfontosabb mozzanata,

52 Uo. 1855. No. 17. nr. 70. Két *feles* juhászt említenek 1856-ban Valykó Györgyöt és Farkas Györgyöt. Uo. 1856. Nr. 208., 209.

53 *Herkely K.* i. m. 52. Leírja a fejősjuhászatot.

az aratás, ünnepszámba ment. A készülődés természetes, hiszen az évi *kenyérnek való élet* biztosítása volt a tétje a pontos, hibátlan munkának, a fölös termés pedig a jövedelemszerzés forrása volt.

A határbeli munkára a férfiak rendszerint lovas kocsival mentek. Ennek indoka a nagy távolságok, illetve a birtokrészek szétszórtsága volt, de az embert is megkímélték a gyalogolástól, mintegy tartalékolva erejét a végzendő munkára.

A parasztgazda kocsijába fogott lovakat a *cselédje* hajtotta, ő ült az első ülésen. A gazda hátrafelé fordulva ült, vigyázta, nehogy elveszzen a kocsiról valami. Szemmel tartotta a szerszámokat. Aratáskor a lovas kocsin rajta volt a *nagygereblye*. Egy-két vasvillát is feltettek, a *kocsiderékba* az egész napi takarmányt a lovaknak. A hátulra feltett *karosülésen* foglaltak helyet a *marokszedők*, különösen is a lányok, menyecskék. A család virtusához tartozott, hogy a menyecskék ünnepi viseletben mentek aratni. Az ülésre kispárnákat helyeztek. Mögéjük került a *felütött kasza*, és az enni-inni való. Víztartó edény, szokásban volt a *csobolyó* is, de a *cserépkorsó* elterjedt maradt az 1930-as években is.

„A cseléd és a gazda illetén együtt utazása kiváltott némi élcélődést. Noha ismerték, megismerték a szembejövő parasztgazdát, mégis így kiáltottak oda a lovakat hajtó szolgájának: – Pesta, hát azt a vándorlót honnan vetted hátra fel?” Ha nem aratásra utaztak a kocsin, akkor a gazda mellett a gyermekek is odakerültek. A lónak vitt takarmány alkalmas volt arra, hogy a gyerekek be tudjanak *ágyazni* maguknak. Miután korán indultak, még szundikálhattak is egyet, míg kiértek a földre.

„Korán keltek, ha munka volt. Órát nem nézett senki. Legtöbbször 3–4 óraker, már későnek számított az 5 óra. Nem egyszer megtörtént, hogy még akkor sem világosodott, mikor kiértünk a földhöz. Meg sem találtuk tisztességesen a területet. Mikor felébredt a gazda, érezte, hogy egyet aludt” – »Gyerünk adjál a lónak«; még süttött a holdvilág. Egy kicsit megtisztították a lovakat. Egy óra hosszat etették, majd az itatás következett. Ha fontos munkába kezdtek, mint pl. az aratás, akkor előző este kimentek a földre. Ott először a kocsinak kaszáltunk helyet. Az volt, hogy ezt el kell takarítani, vagyis felkötöttük a búzát, kereszttekbe raktuk, s felgereblyéztük. A kereszt tövébe hordtuk az eszközöket, ennivalót. Addig dolgoztunk, míg jólesett, reggel pedig helyben kezdtünk. Éjszakára a kereszttek tövébe húzódtunk.

Vigyáztuk egymást. Hajnalban hallottuk, hogy már jönnek Edőcsék, Csikósék, Birinyiek! Mán mennek, el vagyunk késve. A Gombaszögből jövő kocsik előttünk mentek el, ha oda sem néztünk, megismertük a szekér klattyogását, hogy kié, s már mely család halad el előttünk. Máskor meg mi láttuk, hogy Gáspárek még lámpáznak az udvaron, a vályúnál itattak, s mi már kocsival mentünk kifelé.

Figyeltük, hogy egyik vagy másik gazdaudvarról nem jön ki szekérnyom. Az szégyenséget vagy elszegényedést jelzett.”

„A gazdák ügyeltek arra, hogy ne legyen a lovaknak nehéz a kocsi. »Eladom ezt a nehéz kocsit, ezzel nem ölöm a lovakat«. Az 1930-as években Ceglédről hoztak könnyű, *jászági* kocsikat; azt másolták a mesterek. Én 1956 késő őszén csináltattam egy könnyű kocsit. Noszvajon volt egy kerékgyártó, 2200 ft-ért elkészítette a fa részét. Úgyancsak helyben volt egy kovácsmester, egy cserépi idős ember, azzal vasaltattam. Befestettem sárgára, az összes munkájért fizettem 7000 ft-ot.”⁵⁴

„Amikor Nagy Imre visszajött 1953-ban, akkor hittek az emberek, s egy lökést kapott itt is a paraszti gazdaság. Kellott a kovácsmunka.

lyával nyújtották a kocsit. A szekér *fenekét alsövénnyel* borították. Az I. világháború után már deszkát alkalmaztak.

21. kép. A mezőkövesdi kovácsmesterek az 1946. május 1-jei felvonuláson
(Balról: Nagy Károly, Bán István, Galambos István, Kreszing Gyula, Juhász Ferenc)

A parasztgazdák szívesen szekereztek. A kocsit az útra előkészítették. Elég gyakran megkenték a tengelyeket *kulimással*,⁵⁵ így kezelték a súrlódó részeket is (tengelypuska, löcsfejnél, a forgózsámolynál). A kerekeket megdagasztották. Belehajtották a patak (Hór) medrébe, mélyebb árokba, vagy lapos vízállásba.

A vásárokat járták. Leghíresebb állatvására volt Ónodnak. Poroszlóra, Füzesabonyba, sőt Mezőcsátra is jártak. Lovas kocsin utaztak, hátulra, a karos ülésre annyian ültek fel, amennyien elfértek. Összefogtunk, számon tartottuk melyik napon lesz a vásár. Előre érdeklődtünk, kell-e egy jó ló vagy egy jó csikó! Aztán ha sikerült a vásár, akkor útközben megittuk az áldomást. A mezőkeresztesi az jó vásár volt nekünk, oda szeretünk járni. Füzesabonyban a vásáron sok *szimentáli* marha volt a kínálatban. Ott lóvásár is jó volt. Kövesden marhavásár volt jó. Füzesabonyból elmentünk Poroszlóra lovat vásárolni. Jászapátiba is elmentek, ott áraban el lehetett adni, onnan Csátra, ott sertések voltak, minősége gyenge igaz, de juhászok bejártak *falkástul*, növelték a kínálatot. megszokott útvonalon jártunk, akkor még a földutak járhatóak voltak. A közelmúltban egyiket-másikat beszántották, maradtak a *köves utak*. A vásárokra nem egyedül mentek: összefogtak, segítettek egymásnak a kiválasztásban, az alkuban, olykor még a cselvetésben is. A lovat felvezették *komissióba*, bírálgatták járását, állását, alakját. *Leelőlegezték*, majd a vásár végével kipróbálták, milyen hámos. Nem sikerült, lealkudták az árát. Hazafelé az útban egy-egy kocsmánál betérvén, volt beszédtema. Mi, miért sikerült, miért volt

⁵⁵ K. Kovács László: Kulimászegetés. Népr. Ért. 1937. A kulimászarus emberektől szerezték be a sűrű, kékesfekete folyadékot. „Kulimászt! Kulimászt!” – kiabálta az utcákat járva.

jó vásár. Mit szalasztottak el. Olykor vonaton vagy gyalog is elmentek vásárolni. Így jártak sertést vásárolni Egyeken s más Tisza menti községben.”

22. kép. Lanszki István és Lanszki Pál saját lovas kocsjukon 1942-ben

Amennyire nélkülözhetetlen volt a lovas kocsi a vásározáshoz, éppen annyira nem vették igénybe a *helybeli piacok* látogatásakor. Oda rendszerint az asszonyok jártak, kik főlős terméket, tojást és baromfit, olykor tejtermékeket értékesítettek. Abból *pénzeltek*, így tellett sóra, paprikára és más fűszerekre. Kivételt képeztek a *bolgár kertészek*, akik nagyobb zöldségmennyiséget szállítottak. A nők teherhordása elsősorban a kasokban, kosarakban történt. Mindebből két gazdasági tényre következtethetünk: a mezőkövesdi parasztgazdaságok annyira önellátásra törekedtek, hogy alig vették igénybe a piaci beszerzést, illetve a termékfeleslegük mértéke kicsiny volt, nem érte meg befogni a lovas kocsiba, még kevésbé utaztatni a környező települések vásárait. A főlősleg nagyállatból adódott, ezeket vásárra rendszerint *lábon hajtották*.

Írnunk kell még az *őrlésről*, mint a kisgazdaságok, a gazdálkodó családok rendszeres tevékenységéről. A malomba szállított gabonaféléket lovas kocsira rakták és úgy szekereztek mind a városban lévő, mind távolabbi malmokba.

„A legelső malom a Hór patak vizére állított *vízi malom* volt.⁵⁶ 1910 táján alakították át szerkezetét, *vízkeréke* még gyermekkoromban is megvolt. Kövesden három *hengermalom* működött, mellettük 1–2 hengersizékes kisebb malomban is őrlhettek. Az egyik malom az egyik nagybátyámé volt, teljesen újonnan épült, 1923-ban helyezték üzembe, szívógázmotorral működtették. Az utcánk végén volt a Jordán-féle gőzmalom. Ennek ellenére családunk szívesen kereste fel az egri völgyben lévő andornaktályai Berki malmot.⁵⁷ Eredetileg vízimalom volt, 1932 után az egri villamos vezetékre számolva, elektromos motormeghajtást kapott.

Az őrlést az asszonyok határozták el. Ők döntöttek arról is, melyik malomba mennek. Tudták, milyen lisztet akarnak a húsvéti ünnepi készülődéshez, ennek megfelelően azt is tudta anyám sőt nagyanym is, melyik malomban milyen minőségű lisztet adnak. Az asszonyok mondták, hogy nekik ilyen liszt szükséges húsvétra, mert abból lehet jól sütni. Csakugyan sok múlott a malmon, de nem minden. Ha esős idő járta, akkor az ilyen időben elázott, sőt kicsírázott búzából sohasem volt finom liszt. Kövesden a *rétes* tésztának, meg *kótt* tésztának óriási hagyománya volt a népi étkezésben. Ünnepi alkalmakkor vékonyra elnyújtott rétestésztából sütötték a *bélest*. Ez volt a csúcsa a sült tésztának. Ehhez tényleg jó minőségű liszt szükséges. Lényeges volt, hogy abból dolgozott szívesen a gazdaasszony, amit megszokott. Ismerték a malmot, dolgoztak az ott örölt lisztből. A Berki malomba én is mentem szüleimmel. Mit jelentett ez? Anyám mindig meg volt elégedve az ott öröltetett liszttel, korpával.⁵⁸ Korán keltünk, általában hajnal 2 órakor. S mikor megérkeztünk, besorakoztunk a várakozó kocsik után. Az út kb. 8 km-es volt, dimbes-dombos tájon, éspedig erdős vidéken. A kocsit *dörgölő fával* fékezni kellett a lejtőkön.”

A település vallási életéből következett a *búcsújárás*. Gyakran gyalogosan zárándokoltak a nevezetes búcsújáró helyekre (Mátraverebély-Szentkút). Szentkútnak ismerték a rövidebb útját, azon jártak. Kisebb búcsúba is jártak, mint pl. a *hanyi Szent Anna*-napi búcsú. A kövesdiek *szállás házat* építettek a búcsúsoknak. Innen háton vitték a téglát, vezeklésképpen.

„A lakodalmakhoz hozzátartozott a díszített lovas kocsi és feldíszített lovak. Némelyik gazda rendszerint minden lakodalomba hivatalos volt. Gazsi bátyám (Hajdú Ráfis Gáspár) szeretett könnyen élni, minden lakodalomba ment az ágyat vinni (a menyasszonyágy). Hívták kocsival-lóval, mert szép volt a fogata, meg *parádésan* tudta hajtani a lovat. *Luhogásra* (lógóra) *fogták* a harmadik lovat, a *hajtószárat* a *lőcsfejre* tekerték,

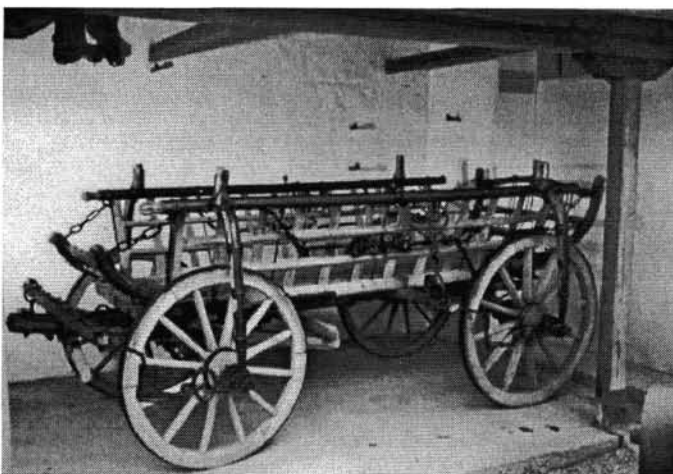
56 1857. Adattár, 93. tétel „Helybeli lakos Sugár József úr, mint a város malma hasznobérlője. Annak, hogy e malom mikor keres és mi lehet a jövedelme? hiteles bizonyítványban való kiadatása eránt a város előljáróságát megkérvén – ennek folytán ezennel hivatalosan bizonyítjuk –, hogy e Malom csak akkor keres ha hó víz van, vagy bőséges esős idő jár, különben szárazon áll. Néha ugyan öt hat évek alatt történik, hogy úgynevezett hóvíz folyása megered és néhány hónapig tart, melykor a kerek folyamatosan jár, de tapasztalatunk szerint az utóbbi három négy évben ez nem történt és az okból oly ritkán és oly keveset keresett, hogy a hasznobérlő a szerződvényben foglalt szemes életet a malom keresetéből ki nem adhattván a piacon készpénzen lett kénytelen megvenni, miből következik miszerént az utóbbi években nem hogy haszna lett volna, hanem mivel a keves kereset mellett is molnárt és felügyelőt tartani, a malomra és épületekre költeni és hasznobért rendesen fizetni keltetik, inkább kára van.

57 P. Kovács Melinda: Malmok az egri völgyben a 16. század végéig. In: Archívum 14. 39–51. Feltehető, hogy a kövesdiek korábban is felkeresték az Eger patak völgyében lévő vízimalmokat. Füzessabony határáig feljárt a szabályozatlan Tisza folyó árja. Ott volt egy nagyobb öböl, azt *Sórévnek* nevezték és a helynevek között ma is előfordul. Szinte bizonyos, hogy árvizek alkalmával eddig felhozhatták a sószállító eszközök a söt. Volt e helyen egy vízimalom is, a kövesdiek emlegetik, s úgy ismerik, hogy a volt *sórévi malom*.

58 Egy régi anekdota a molnárokról. A malomban odaszól a molnár a segédnek: „Hé fiam, Megvámoltad-e az őrléményt?” „Igen főnök!” „Látta-e a gazda?” – kérdezősködik tovább a molnár. „Nem.” „No, akkor vámolod meg még egyszer, ne mondja a paraszt, hogy ingyen őrlöttük a búzáját!”

23. kép. Tüzelőszől (rekonstrukció), előtte lovas kocsi
(fotó: Hajdú Ráfi János, 1998.)

24. kép. Egy mezőkövesdi lovas kocsi, kb. 1940-es évek

ezzel nem engedték szaladni a lovat, az ostorral meg *piszkálták* a hasa alját, s ettől táncolt a *lógós*. Egyszóval mutatós volt a lovas fogat. Csengő került a lovak nyakába. Volt gazda, akitől kölcsön kérték a csengőket. A hármass fogatra kötelező volt a csengő (mert szélesebb volt a szokásosnál), ugyanúgy, mint télen a szánkón. Divatos volt a szabadon eresztett csikó felcsengőzése is. Ezekre azonban kisebb súlyú csengő került.

A lovasfogat tartozéka, olykor díszes volt a *lószerzám*, a *hám*, a *kantár*. Ezeket védtek, óvták, nem istállókban, hanem a *magházban*, a *szemházban*, az ajtó mögötti falrészén egy nagy faszegen tárolták. A lószerzámot általánosan rézzel díszítették. A gazdalegények öntették, de nem tudom hol. Ezek öntött figurák éspedig *magyar korona*, *címer*, *csikófej*, *koszorú*. Az ünnepi alkalmakra befogott lovak sörényét befonták, végibe rafiát fűztek. A kantarra *sallangot* kötöttek, aztán rézkarikákkal gazdagították. A szem-

ellenző is körül díszített. Ez már a legényektől vagy fiatalemberektől függött, az ő ízlésüket dicsérte. A lakodalomba még a peracet is átkötötték szalaggal. Az egész hámot le kenték olajjal, *leápolták*.

25. kép. Háromlovas szekér a lakodalmi menetben (Pesti Napló nyomán)

Temetéskor már emlékezet óta nem használták a paraszt kocsit. Voltak a városban temetési vállalkozók (pl. a Korepta), akik már hintószerű kocsit alkalmaztak temetéskor. A kocsi szekrényét négy oszlop alkotta. Teteje befedve, kereszt és 4 gyertyatartó díszítette. Belül lila drapéria borította. A rokonság biztosította a lovakat a *kihúzatáshoz*. A lovakat fejuktól végig lila textíliával borították, hasonló öltözéke és csákója volt a kocsisnak is, ki mindig a rokonságból került ki.”

A helyi „matyó” díszítési kedvnek, díszítettség iránti igénynek felelt meg az újabb divatú, ún. *könnyű lovas kocsi*. Megállapíthatjuk, hogy amit a farészek szilárdságából vesztettek a vékonytással és a karcsúsítással, azt pótolták a már-már fölös számban készített vas alkatrészekkel. A fa is, még inkább a fém alkalmas volt a díszítmény hordozására. (Ezekből a *vasalásokból* fennmaradottakat gyűjtötte a múzeumba Hajdú Ráfis János. A termelőszövetkezetekben a korszerűsítés ürügyén pusztulásra ítélt és halomra dobált parasztkocsik vasalásait jó ízléssel válogatta össze.)

Az anyagról nagy általánosságban a következőket írhatjuk: Nem a mester irányította a díszítést és mértékét, annak a jellegét, mert a mester azt csinálta, amit tudott. Nincs két azonos darab, mindenik más és más. Éppen ez az értéke, ez a díszítésre és a variációra törekvés. Úgy is mondhatjuk, hogy a *lovas kocsi* a matyó mentalitásnak, ízlésnek megfelelően – bár kissé késetten – ugyanúgy kivirágzott, amiként a századfordulón a viseleti darabok, majd a lakás belseje, kezdve a parasztbútoroktól a cserépedényekig. A lovas kocsi életében ez az 1910-es évek végén jelentkezett és a II. világháború előtt és alatt tetőzött.

A továbbiakban ezt a tárgyegyüttest (kocsivasalások) mutatjuk be. Válogatott darabokat, s nem a teljes anyagot, határt szab a terjedelem.

A tanulmányban írtak összegzéseként a következőket tartjuk fontosnak:

I. Mezőkövesden, a középkori eredetű mezővárosban 1848-cal bekövetkezett *polgári* átalakulás, a polgári tulajdon csak lassú átalakulást eredményezett, mind a társadalomban, mint a gazdasági életben. Gyors és látványos e folyamat a népviseletben (népművészet), kihasználva az ipar nyújtotta előnyöket; a gazdálkodásban csak az 1880-as évtizedben erősödött fel az átalakulás folyamata. Kibontakozását motiválta a település gyors népesedése, az erős endogámia, lokális, a mezőgazdasági termékek látványos konjunktúrája. A hagyományokhoz való ragaszkodás megnyilvánult a gazdálkodásban, amikor látványosan visszaszorult a legeltető állattartás, ugyanakkor megmaradt majd fél évszázadig a vetéskényszerrel érvényesülő nyomásos gazdálkodás, így pótolván a leelőterületet, melyből egyre nagyobb részeket vontak szántás-vetés alá.

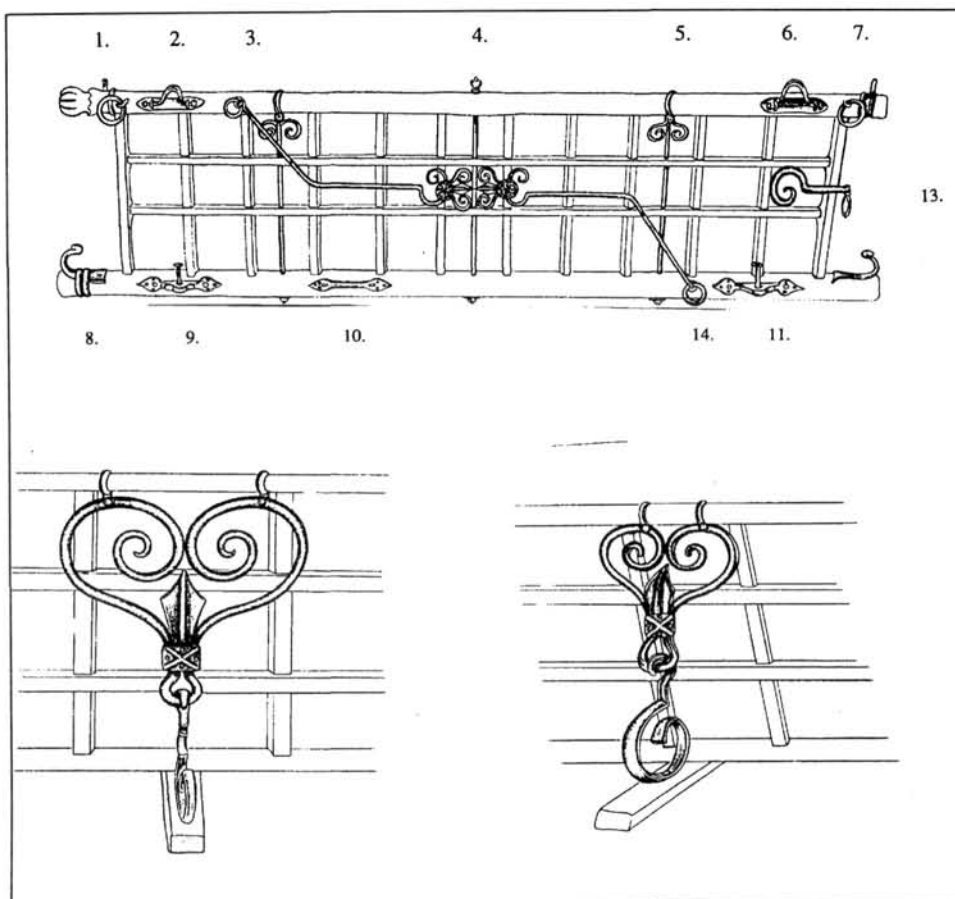
Az ilyen határhasználati rend nem kedvezett a *tanyás gazdálkodás* kibontakozásának, meghonosodásának. A parasztgazdáknak tehát a belterület állott rendelkezésére, ahhoz, hogy tovább folytassák az állattartást, a gabonatermelést. Az ólaskertekben rendezkedtek be a ló- és marhatartásra, sertéstartásra (kiszorult a juh), a szérűskert is ott volt. Az ólaskertekbe való kiköltözés az 1930-as években is elő-előfordult, és ekkor lezárult. E folyamat beletorkollott az 1940-es évek végén bekövetkezett erőszakos gazdaságpolitikába. Mezőkövesd tehát nem vált, nem válhatott az alföldi értelemben vett *mezőváros-sá* (pl. Makó).⁵⁹

II. A Hajdú Ráfis család példa lehet arra, hogy miként szötte át meg át a hagyományokhoz erősen ragaszkodó familia a város társadalmát. A matyó hagyományörzés tipikus példáját mutatja a Hajdú Ráfis család. Hagyományokhoz való ragaszkodásuk megnyilvánult az élet minden területén: az öltözködésben, a lakás felszerelésében, a birtokszerkezetben, a tüzelősől-beli életben, a lovas kocsi használatában.

III. A mezőkövesdi parasztok lovas szekere beleillett az alföldi, széltében elterjedt *kocsi szekér* típusába.⁶⁰ Nevezetesen a 20. században 2–4 ló vontatta, egy merev, *juharfával* stabilizált rúdú, 3 vastengelyes, elől 2 kisebb, hátul 2 nagyobb kerekű szekér. *Nyújtóval* egyszeri összeillesztésű, elől-hátul *gúzzsal* rögzített, vasalt *lőcsökkel*. Kocsi-szekerényét (a tk. rakodó tér) pedig *lőcsökkel* kitámasztott, sűrűn rácsozott, erősen és díszesen vasalt oldalak alkották, melyeket fűz *vesszőkassokkal*, (oldalkassokkal), a fenekét *alsövénnyel* borították. Egyébként elől-hátul *görbesoroglyával* zárták a szekérnyet. Esetenként *egyenes* soroglyával nyújtották hátrafelé, arra fektették a *faroskast*. Az önellátásra utalóan ezeket a szekérkasokat a parasztgazda maga földjén nevelt fűzvesszőből készítette. A *takarmányhordó* félgömb alakú vesszőkast is a gazdaságban fonták, nem piacon vásárolták.

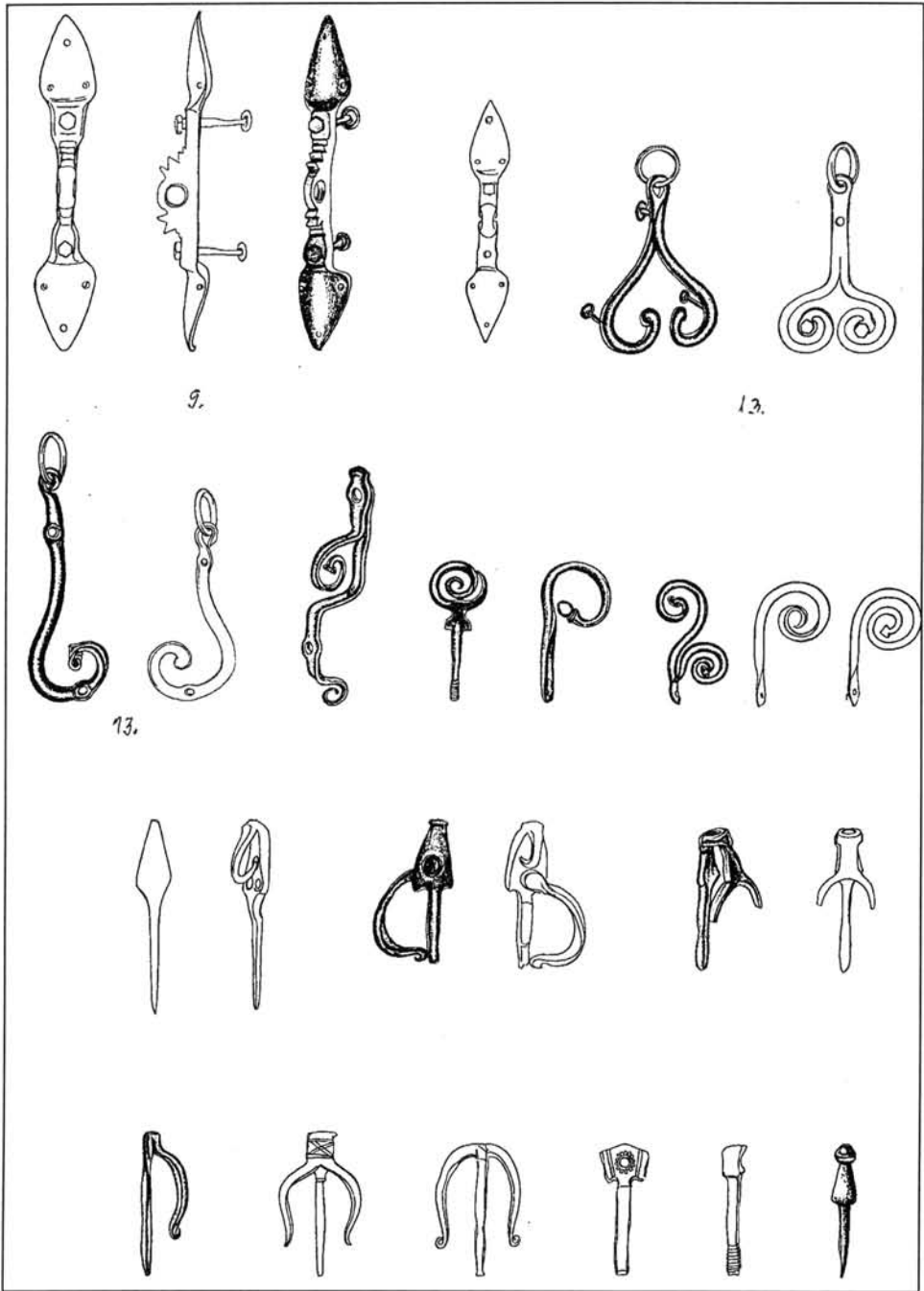
⁵⁹ Erdei Ferenc: Magyar város, Bp. é. n.

⁶⁰ Paládi-Kovács Attila: A magyar parasztság kerek járműveinek történeti és táji rendszerezéséhez. Néprajzi Közlemények, XVIII. évf. Bp. 1973. 5–80.

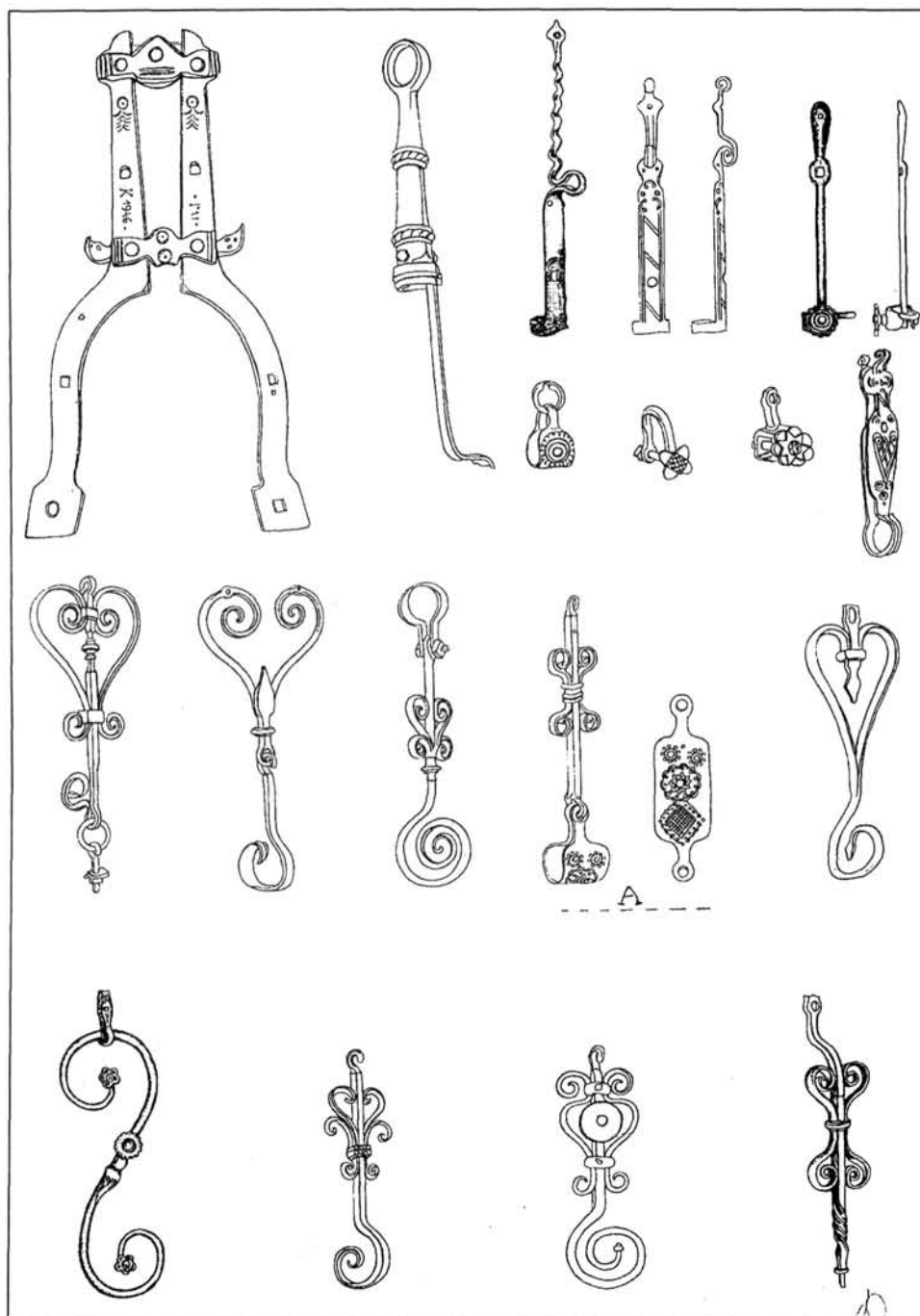

1. tábla. Szekéroidal (a rajzok Orosz Zoltán munkái)

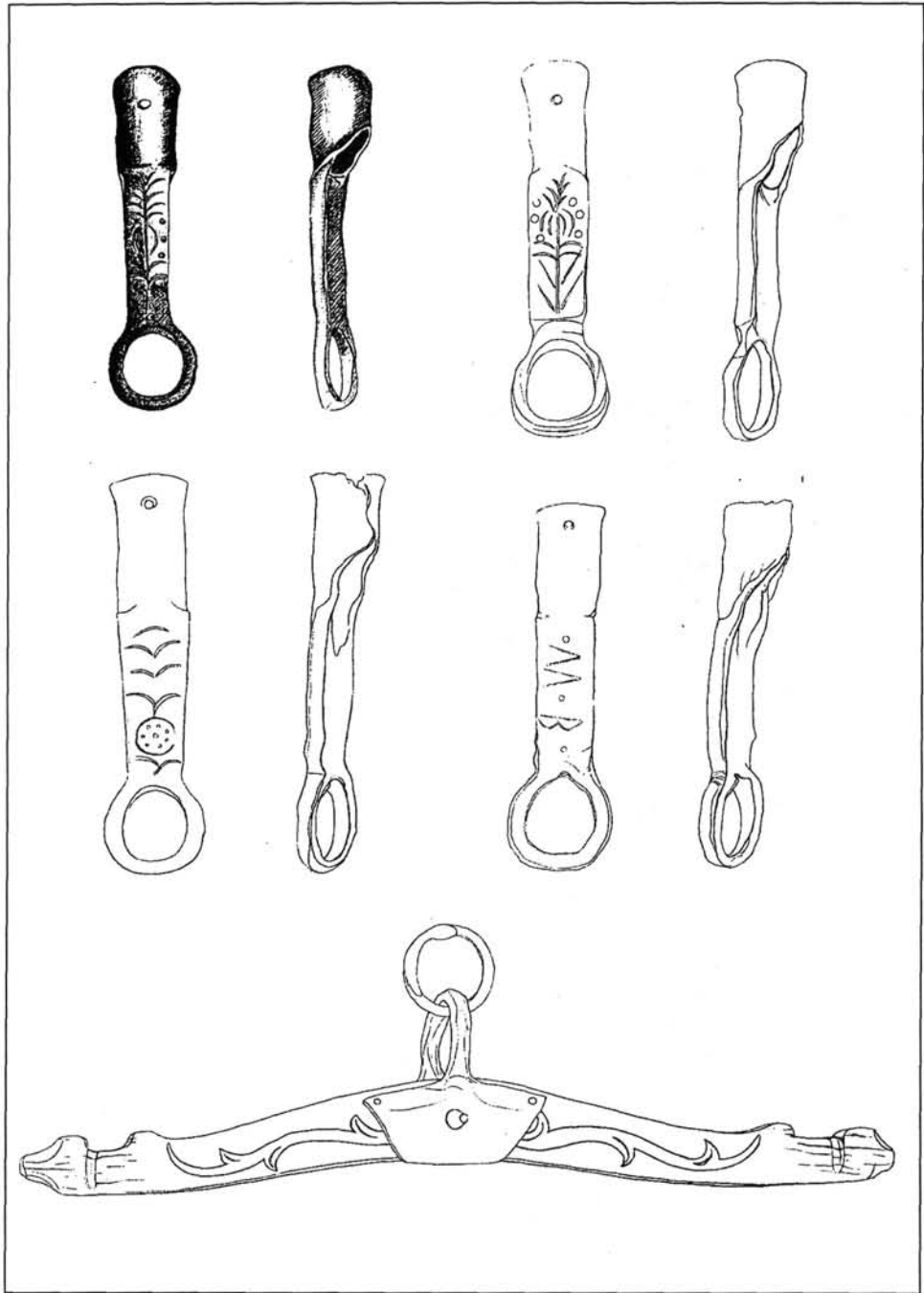
A lovas kocsi oldala jellegzetes vasalásaival (a kocsi e része alkalmas leginkább a díszítésre).
 1. soroglyatartó karika, fölötte fémbütyök „kutyafej”; 2. löcstartó gúzs; 3. első oldalpálca; 4. közép oldalpálca; 5. hátsó oldalpálca; 6. hátsó löcsgúzs; 7. hátsó soroglyatartó karika; 8. első soroglyatartó horog; 9. első oldalrögzítő („rakoncatartó”); 10. dörgölő vas; 11. hátsó oldalrögzítő („rakoncatartó”); 12. hátsó soroglyatartó horog; 13. soroglyatartó lánc részére horog (vagy tartó); 14. oldalt átlósan rögzítő vasalás

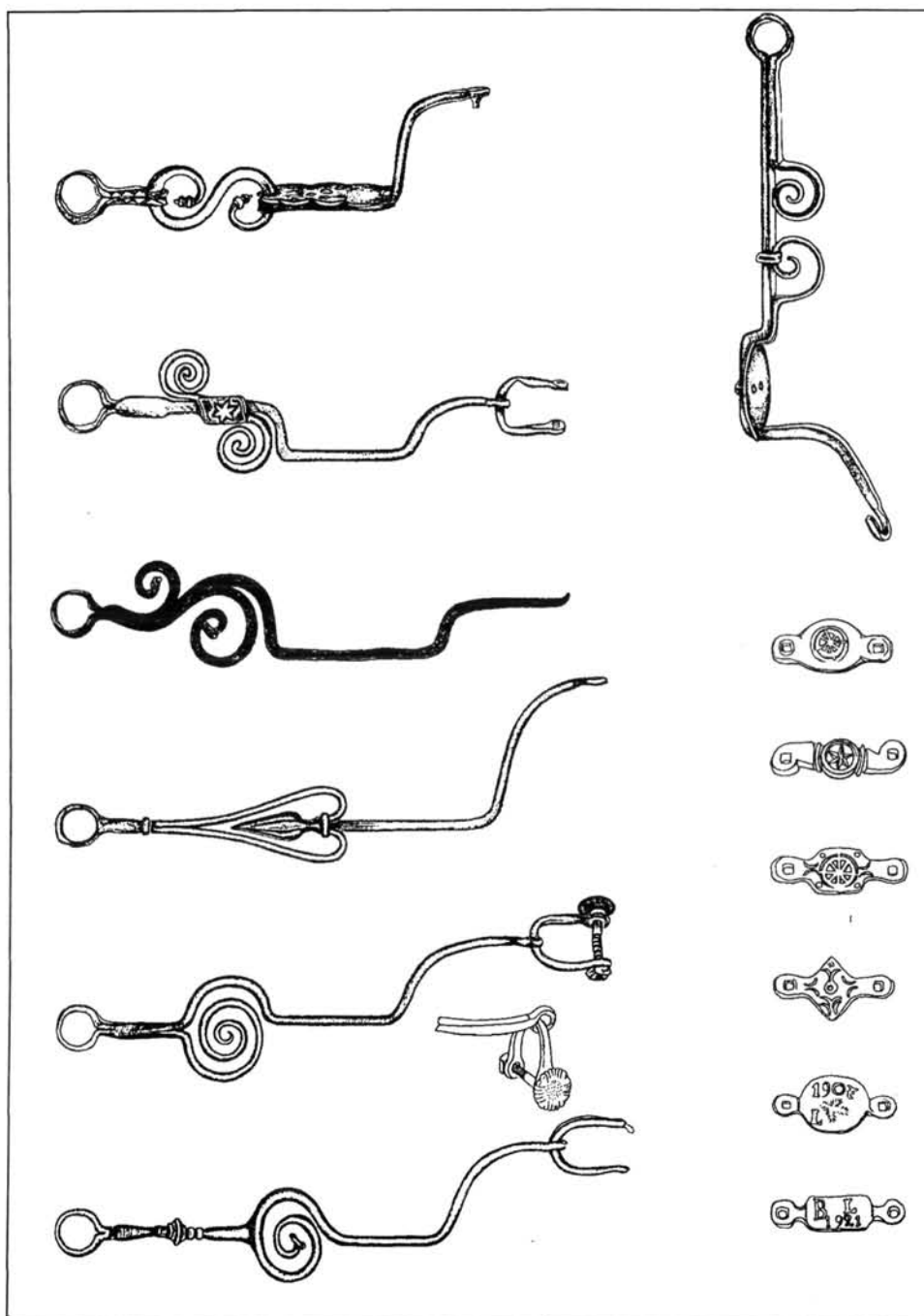
2. tábla. Tengelyvégszegek, saroglyatartó vasalás, szegek, akasztók

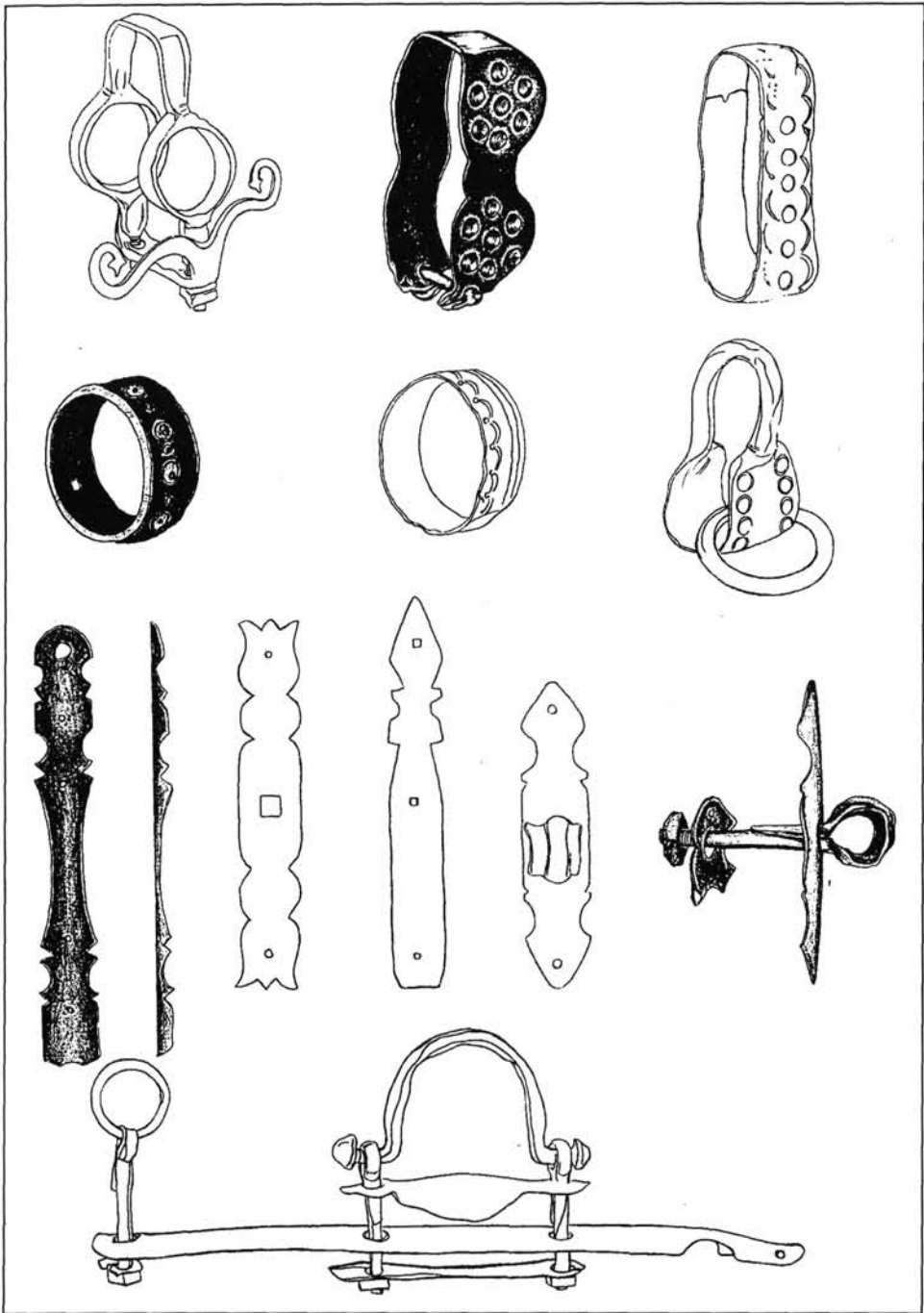
3. tábla. Első rúdszárny vasalása, lőcstok, rúdvasalás 8 db, lőcskáva, 9 db förhélc vasalás,
„A” jelzett kiterített rajza

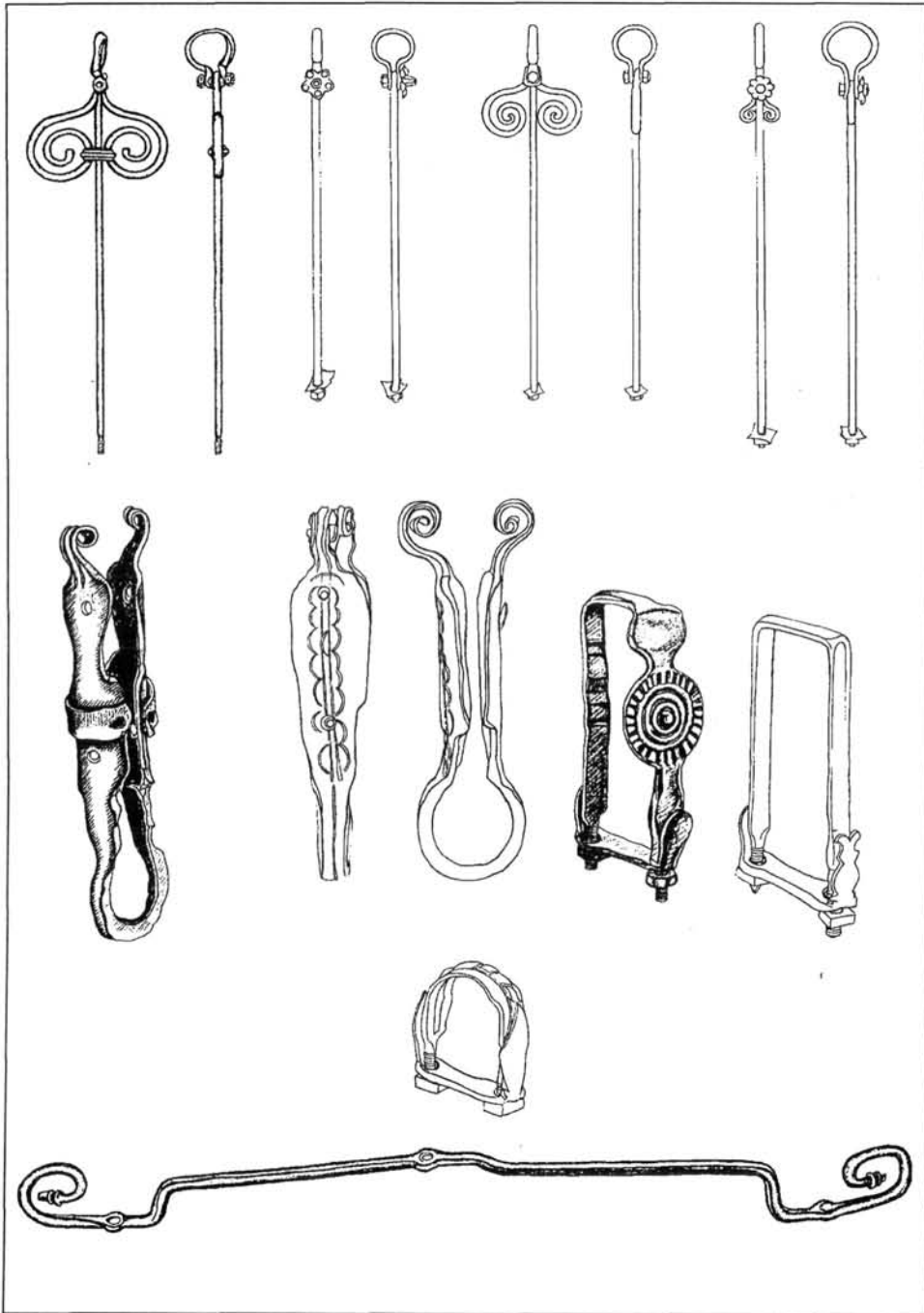
4. tábla. 4 db lőcstok 2 nézetben, alul hámfa tasnival

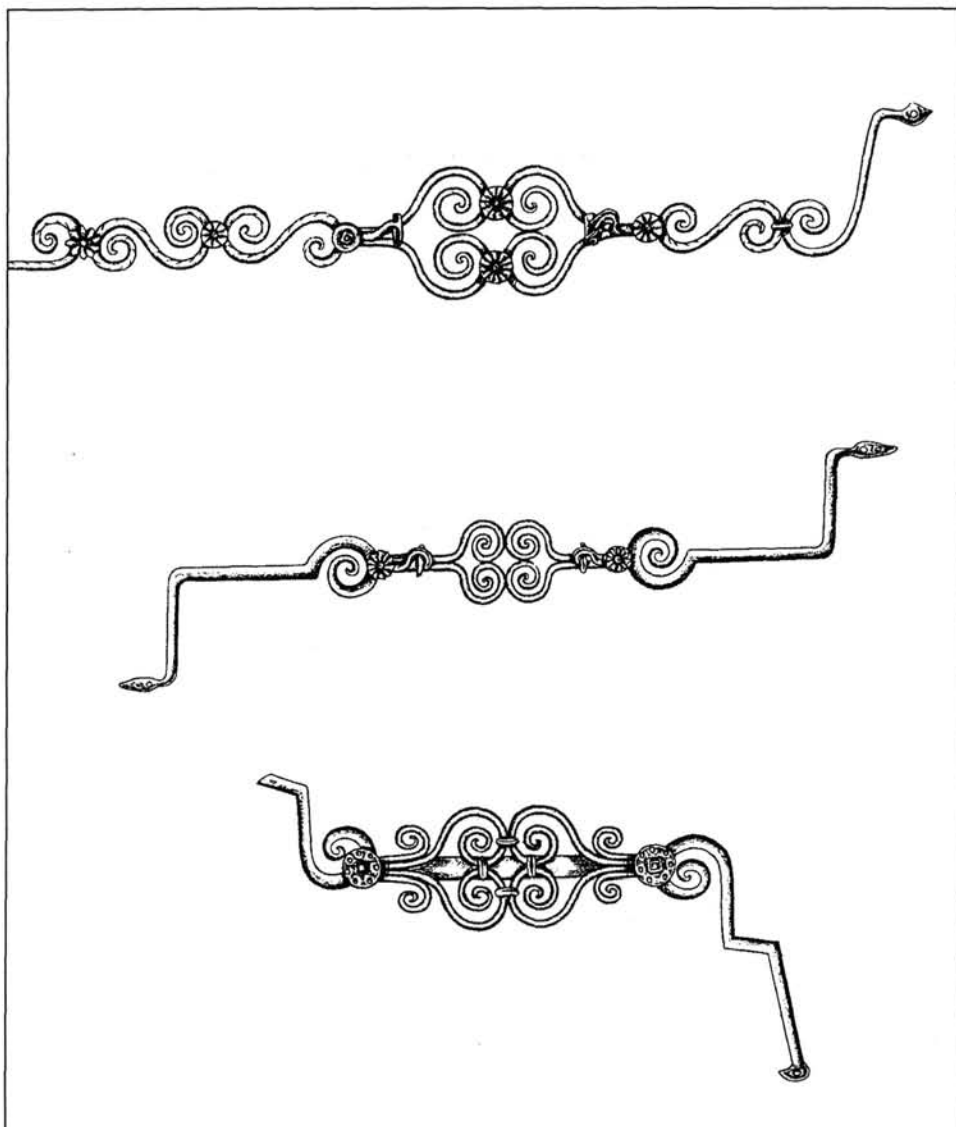
5. tábla. 7 db kocsiföllépő és 6 db rúdrögztő vasalás

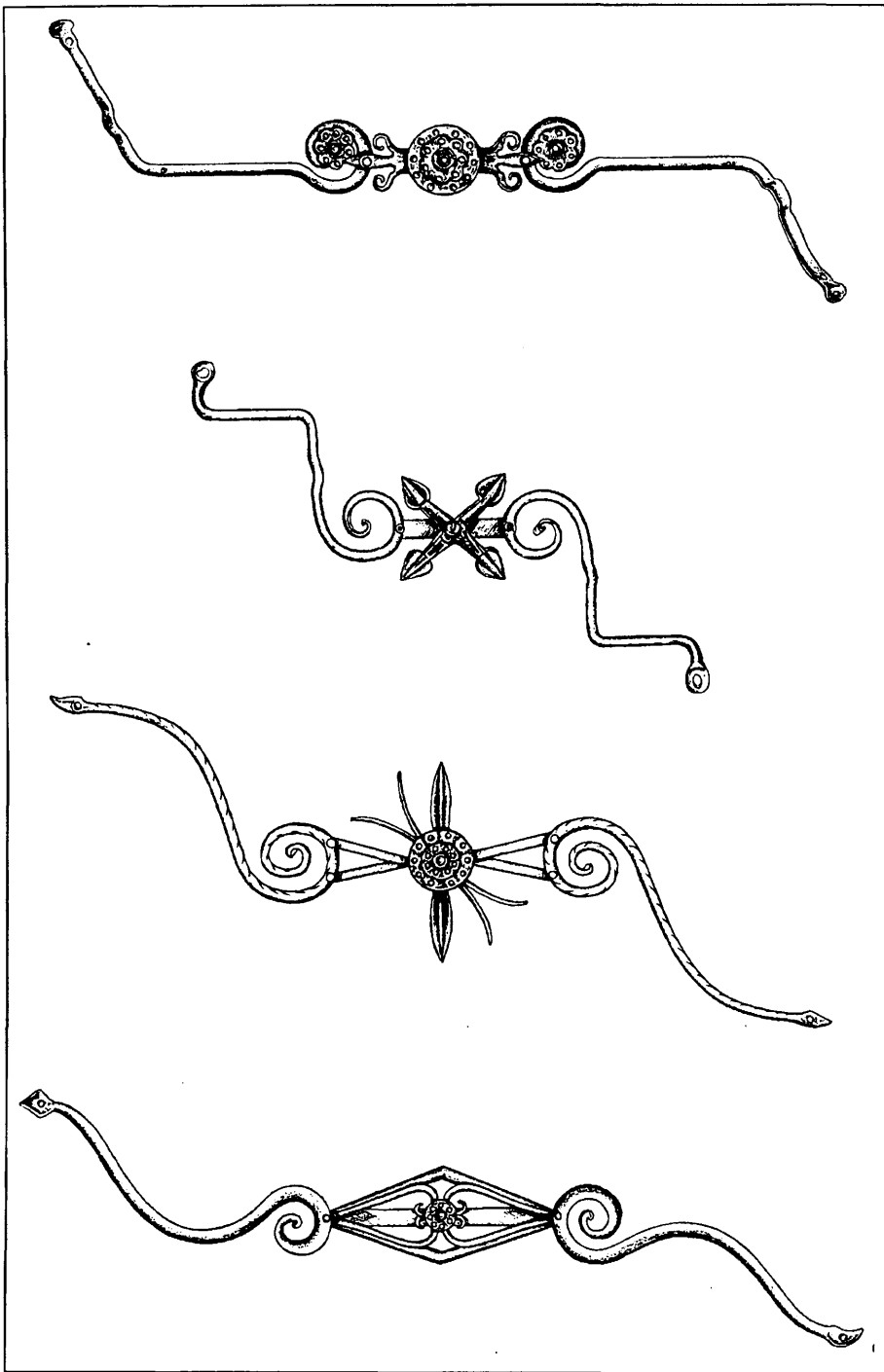
6. tábla. 6 pánt, csatlás, tasni, 5 db oldalcső vasalás, (alul) löcstartó gúzs vasalással, soroglyatartó karikával

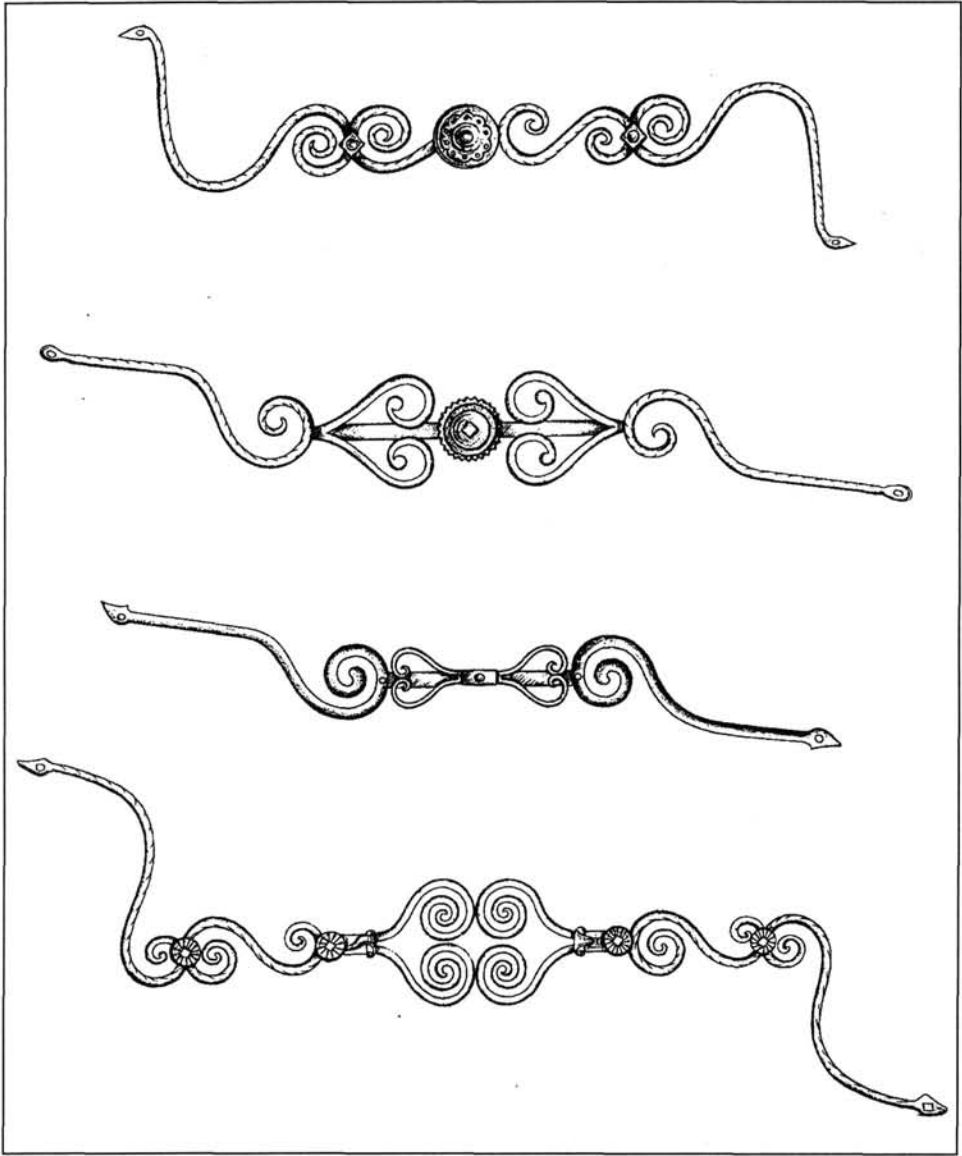
7. tábla. 4 oldalpálca két nézetben, 2 db lőcskáva, 2 tengely cugpánt, 1 rakoncavasalás

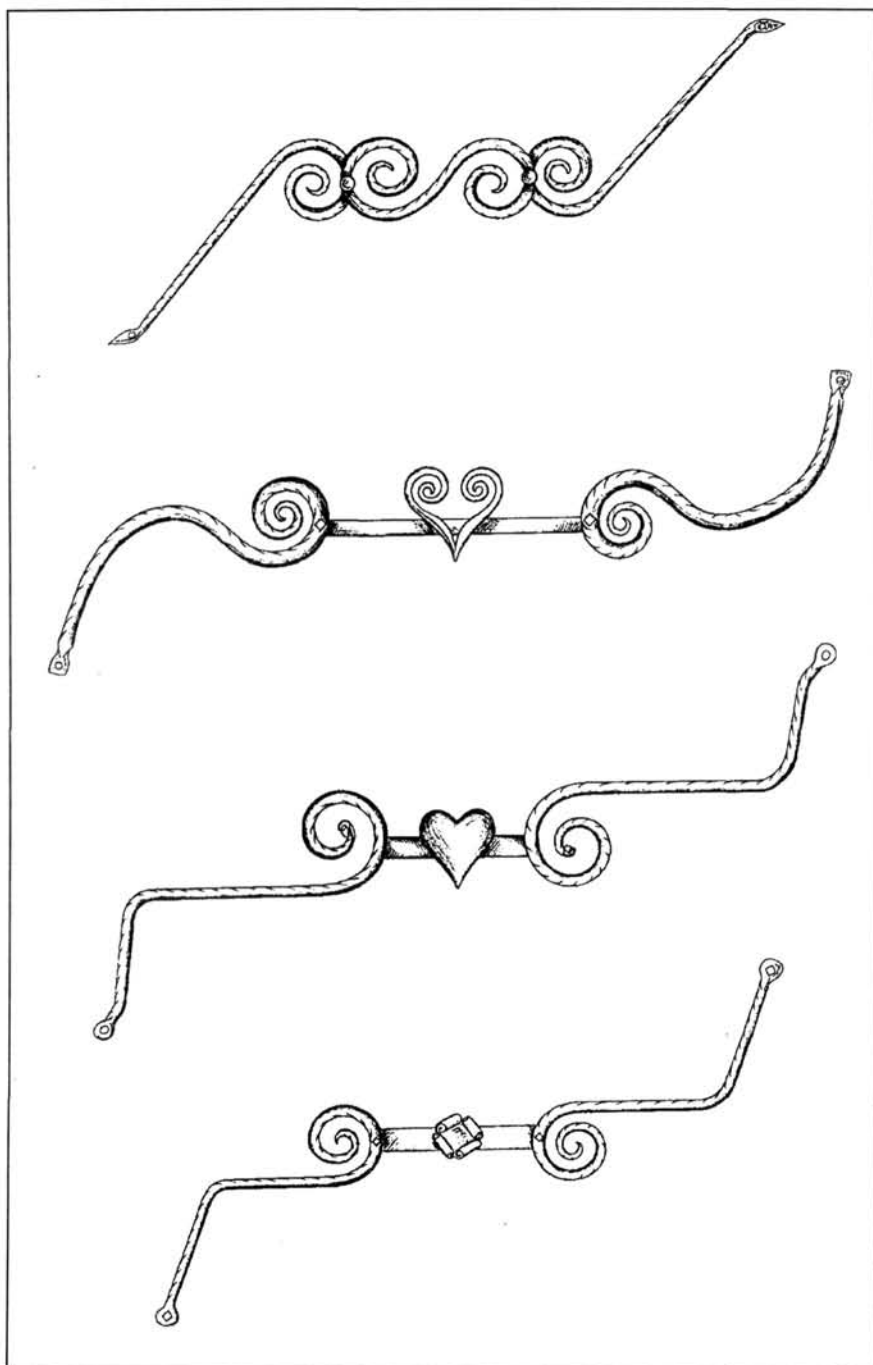
8. tábla. 3 db oldalvasalás

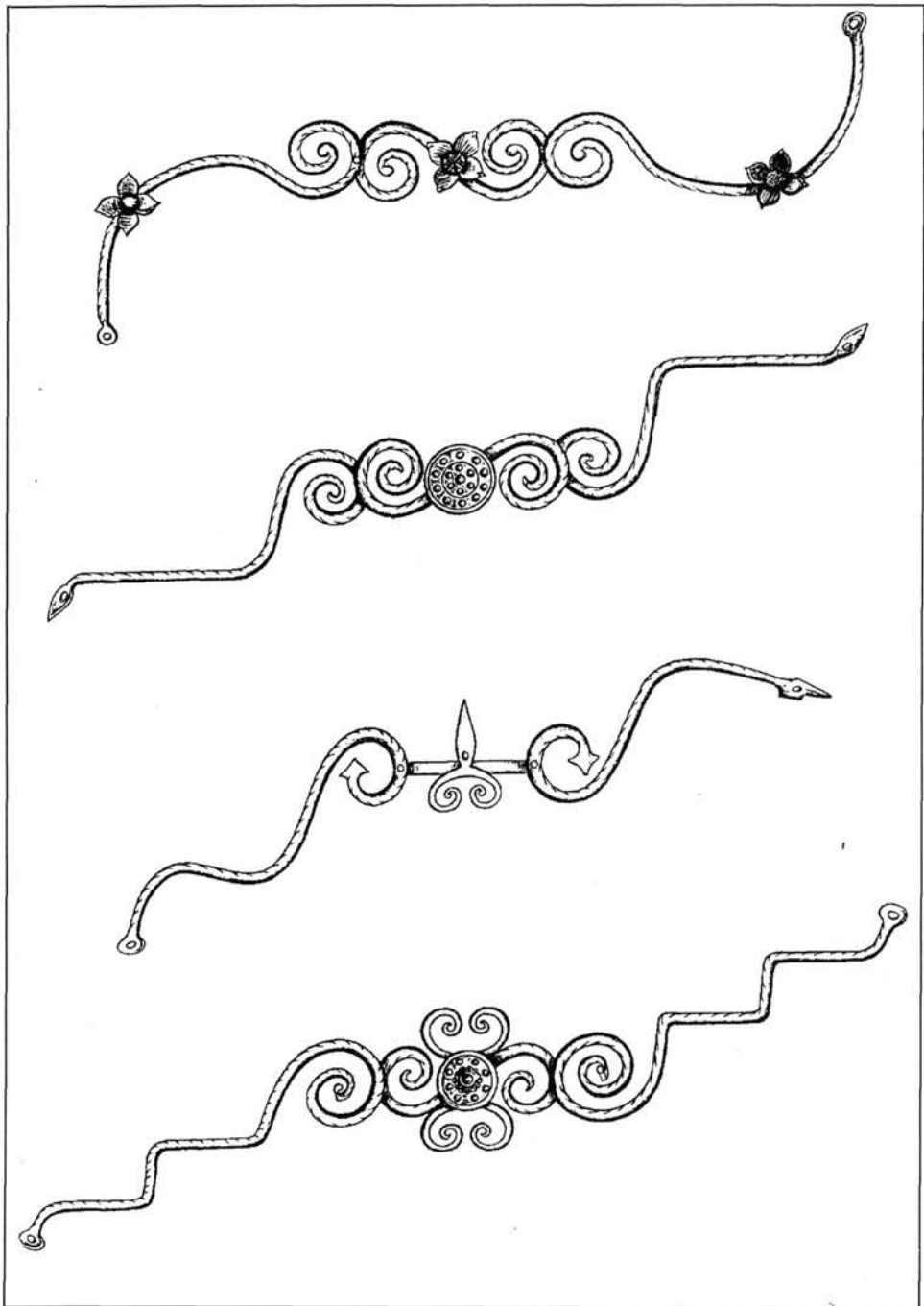
9. tábla. 4 db oldalvasalás

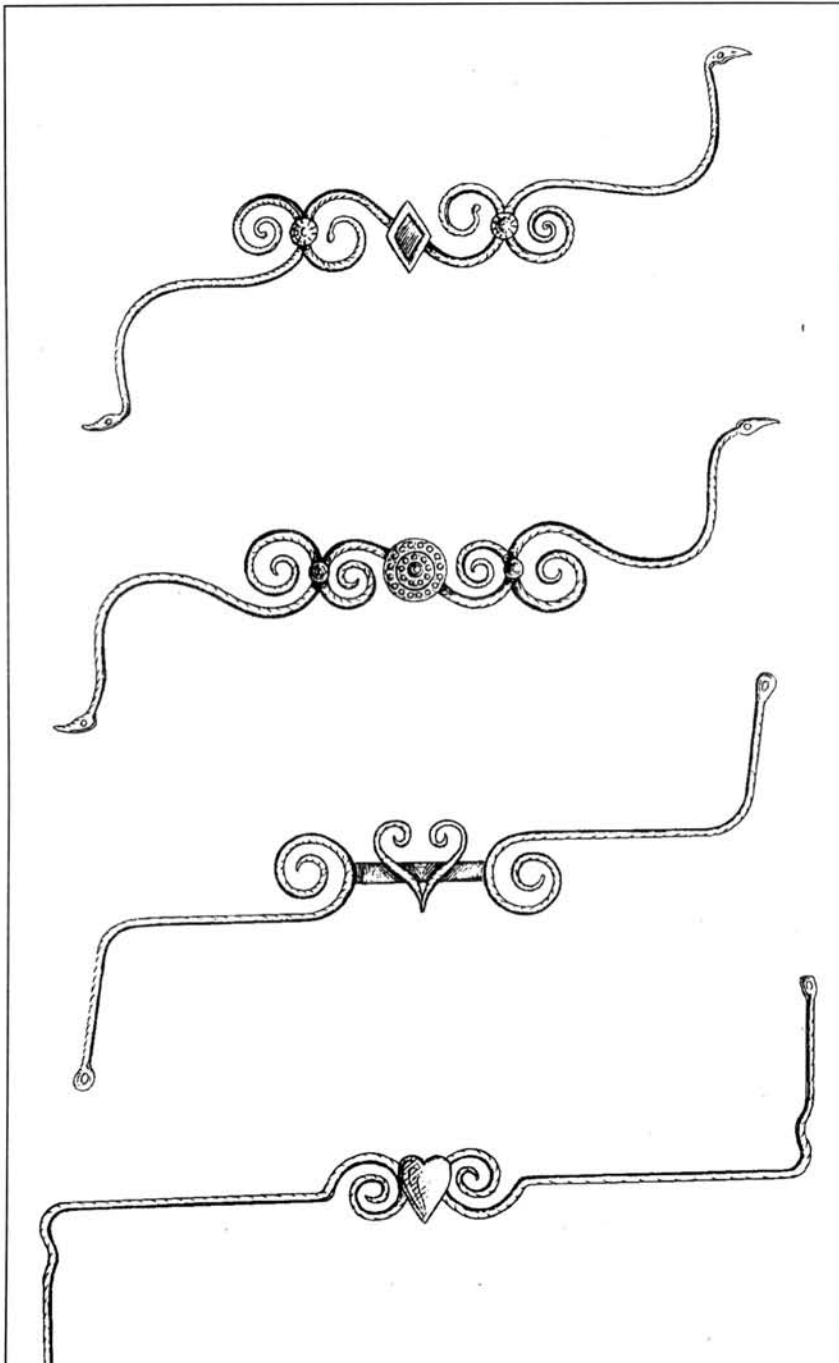
10. tábla. 4 db oldalvasalás

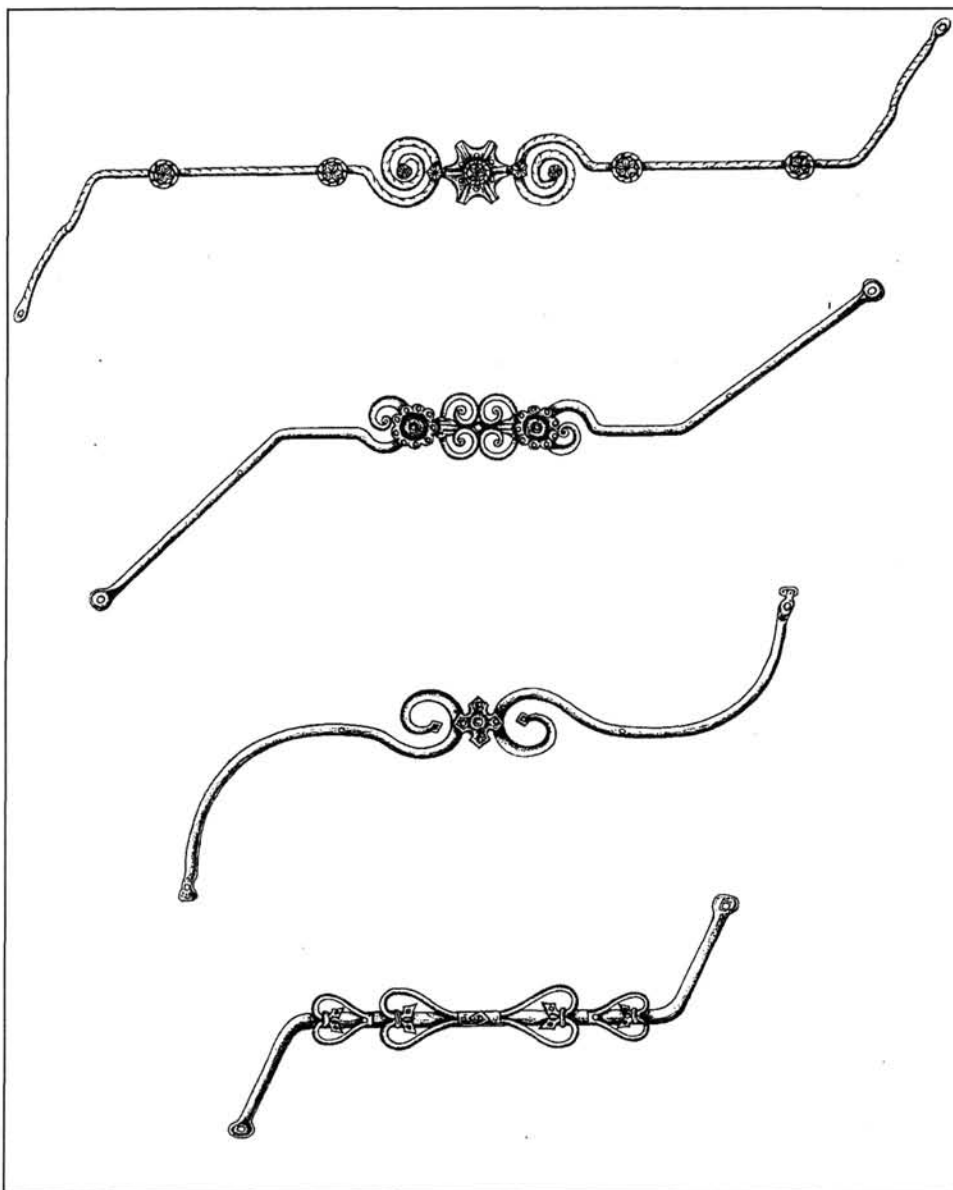
11. tábla. 4 db oldalvasalás

12. tábla. 4 db oldalvasalás

13. tábla. 4 db oldalvasalás

14. tábla. 4 db oldalvasalás

DER PFERDEWAGEN IN DEN HÄNDEN DER MEZÖKÖVESDER BAUERNWIRTE

Mezőkövesd erhielt seine Rechtsstellung als Marktflecken (*oppidum*) von Matthias Hunyadi. Die im 16. Jahrhundert begonnene Stadtentwicklung wurde durch die türkische Eroberung gebrochen und ihre ungestörte Fortdauer kann erst nach der Vertreibung der Türken (1686) beobachtet werden. Die Neugeburt der Stadt erfolgte Anfang des 18. Jahrhunderts. Infolge ihrer Rechtsstellung war sie der allgemeinen Steuerpflicht unterworfen und verfügte weiterhin über eine hochgradige Selbstverwaltung. Ihre Wirtschaftsbasis stellte in den spätf feudalen Jahrhunderten (17–18), in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts die extensive Viehhaltung, die Pferde-, Rinder-, Schaf- und Schweinezucht, sowie die Dreifelderwirtschaft dar. Diese Ordnung der Faldmarknutzung fügte sich harmonisch in das Volksleben der örtlichen Bevölkerung ein und weiterhin diente diese Zweiteilung der *Gartenstall*-Siedlungsstruktur: in der dicht bewohnten Innenstadt standen die Wohngebäude der Familien. In den großflächigen „Gärten“ aber, die dieses innere Gebiet umgrenzten, wurde den Winter über in den dort befindlichen Ställen und Pferchen das Vieh gehalten. Die Männer bewachten die in den Gärten überwinterten Pferde, Rinder und Schafe. Mit Beginn des Frühjahrs wurde das ruhende Vieh auf entfernte Weiden getrieben. Dies waren sozusagen *Kapitaltiere*, mit denen die Vermögensbasis der Wirtschaft erhöht wurde. Die Haustiere dienten den täglichen Bedürfnissen: mit den Pferden wurde gefuhrwerk und das Tragen von Lasten besorgt, die Kühe wurden gemolken, wobei die Milch und Milchprodukte die Basis der Ernährung bildeten. Ähnlichen Zwecken dienten auch die Milchschafe und gemästeten Schweine. Diese Wirtschaftsform veränderte sich Mitte des 19. Jahrhunderts langsam mit der Verbürgerlichung und deren Wirkung auf die Wirtschaft, an ihre Stelle trat die (intensive) *Haustierhaltung*.

Die eigentümliche Volkskunst der Stadtbewohner wies bereits Ende des vergangenen Jahrhunderts eine Differenz zu ihrer weiteren Umgebung auf, sowie zu den nördlich von ihnen gelegenen Paloczen, als auch zu den Leibeigenendörfern auf beiden Seiten der Theiß. Das *Matyótum* trug die Bauernkultur einer individuell festlegbaren Siedlung in sich. Das Matyóvolk von Mezőkövesd, die Kövesder Matyóbauern stellten auf der ethnographischen Karte Ungarns, besonders des ungarischen Tieflandes einen eigentümlichen Farbfleck dar. Mit dem Matyótum haben sich zahlreiche Forscher beschäftigt, sie schrieben besonders viel über dessen Volkstrachten, Stickereikultur und Volkskunst. Innerhalb der Siedlung bemühten sich die Besitzlosen mit ihrer, die Matyó-Volkskultur tragenden Kleidung der reichen Bauernschicht anzuschließen. In der Fremde, bei fremden Herrschaften oder Großgrundbesitzern stellte ihre Unterhaltsbasis die Konventionsarbeit, das sogenannte *Gedingsarbeitertum* dar. Diese Schicht half die Kenntnis über die Matyóbräuche landesweit zu verbreiten. Wo die Matyó-Gedingerarbeiter auftauchten, dort erhielt die Mezőkövesder Matyóbezeichnung, genauer ausgedrückt die Bezeichnung der Mezőkövesder als Matyóvolk einen Inhalt. Lange Zeit hindurch hielt die Fachliteratur die Untersuchung der anderen Gebiete der Kövesder Bauernkultur nicht für wichtig.

Im Mittelpunkt dieser Studie steht der Mezőkövesder Bauernwirt. Diese reiche Bauernschicht, bei der am Rande aber auch verarmte Familien vorkamen, trug die farbigen und sehenswerten Matyótrachten, die familiären, hausgewerblichen usw. Matyótraditionen. Die Ahnen der zum Studium ausgewählten Familie Hajdú Ráfis lebten

bereits in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts in Mezőkövesd. Mit dem Studium der Familie erhalten wir auf zahlreiche Fragen eine Erklärung. Diese Schicht war von einer starken lokalen Endogamie und weiterhin durch eine materielle und religiöse Trennung bei der Partnerwahl gekennzeichnet. Anhand der ausgewählten „guten Herren“-Familie kann oben erwähnte starke Bereitschaft zur Trennung beim wohlhabenden Kövesder Bauerntum bewiesen werden. Die Ahnen der Familie Hajdú Ráfis spielten immer in führenden Körperschaften oder anderen leitenden Gemeinschaften (Genossenschaften, Vereinigungen) eine Rolle. Mit ihrem Fleiß, charakteristischen Lebensweise und Gewohnheiten repräsentieren sie gut das Matyótum, dessen führende, vermögende Schicht.

Im dritten Teil dieser Studie beschäftigen wir uns mit den charakteristischen Bauern Ungarns und innerhalb dieses Themas mit den in den Händen des Matyótums befindlichen Bauernfuhrwerken (dem Pferdewagen). Der Pferdewagen (bzw. das Einspannen und Einjochen der Pferde) gehörte zur Ordnung der Feldmarknutzung des über eine große Mark verfügenden Marktflückens. Durch das Fehlen der Eisenbahn und Wasserwege war die Anwendung des Pferdegespanns notwendig. In der stark zergliederten Kövesder Feldmark wäre der Ackerbau auf den in unzählige Stücke geteilten Familiengütern ohne Pferdewagen undenkbar gewesen. Gerade deshalb wurde dem Pferdewagen in Mezőkövesd eine solche Bedeutung zugemessen. Im 20. Jahrhundert, besonders aber nach dem ersten Weltkrieg herrschte der leichte, aber stark beschlagene Pferdewagen vor. Zwischendurch erlangte auch auf diesem Gebiet die Veranlagung des Matyótums zur Verzierung Geltung, was sich bei den Beschlägen, den Schnitzereien der Wagen und auch beim Pferdegeschirr zeigte. Das dritte Kapitel der Studie stützt sich auf das Material des Museums für Landmaschinen (Mezőkövesd), aus welchem auch das gezeichnete Illustrationsmaterial stammt. Es scheint, daß auch auf diesem Gebiet die Verzierungs-lust der Kövesder Bauernwirte geltend wurde und die Verehrung der verzierten Wagen, die Achtung vor der Arbeit und des arbeitsamen Lebens in ihre Bräuche übergang.

Die Mentalität der Matyóbauern basiert auf einer musterhaften Verrichtung der landwirtschaftlichen Arbeit. Sie zeichnet sich in der entsprechenden Lebensführung des Glaubens, in einer gewissenhaften und genauen Arbeitsverrichtung in jedem Beruf aus. Besonders wichtig war die rechtzeitige Verrichtung der landwirtschaftlichen Arbeit und bei der vom Frühjahr bis zum Herbst ständig aufeinanderfolgenden Feldarbeit galt die Sorgfältigkeit als sehr wichtige, maßgebende Tat. Das Anhäufen der Werte, die Vergrößerung des Gutes (sei dies der Viehbestand oder das Ackerland) stellte einen Maßstab dar, der einzelne Mitglieder der Gemeinschaft hervorheben konnte. Deshalb waren nur diejenigen vorbildliche, wünschenswerte Schwiegersöhne oder Schwiegertöchter, die ihr Leben, das Leben ihrer Umgebung gemäß den Normen der Gemeinschaft führten. Die Lebensanschauung und Lebensführung der Matyóbauern war sparsam und offenbarte sich niemals auf verschwenderische Weise. Der Wagen der Bauern ist ein gutes Beispiel dafür, welches Maß bei der Produktion geltend war, denn der Wagen (das Fuhrwerk) war für das Matyótum nicht nur ein Lastenbeförderungs- und Verkehrsmittel, sondern stellte gleichzeitig ein Repräsentationsmittel, die Offenbarung des wohlhabenden Standes dar, der wohlgehaltene Wagen, das gepflegte Pferd und saubere Geschirr waren alles Teile der Bauernschneidigkeit, der Matyórkriterien. In den Augen der Gemeinschaft hatte nur derjenige eine Ehre, der gemäß den Gemeinschaftsnormen lebte und arbeitete.

János Bencsik–János Hajdú Ráfis